

П 44412

~~10076~~
2

МОЛОДНЯК

Ш К Л К С М У

ЦЕНТРАЛЬНА БІБЛІОТЕКА

ЛЮТИЙ

1929

1932
825

Ц І Н а
50 коп

V.N. Karazin Kharkiv National University

00318860

2

„МОЛОДНЯК“

Виходить щомісяця (1—15 числа) на 8—10 друкованих аркушів (128—160 стор.).

РІК

ВИДАННЯ

ТРЕТІЙ

„МОЛОДНЯК“

продається в усіх залізничних кіосках Контрагентства Друку на Україні.

ПЕРЕДПЛАТА ЖУРНАЛУ „МОЛОДНЯК“:

На рік	4 крб. — коп.
На 6 міс.	2 „ — „
На 3 „	1 „ 10 „
На 1 „	— „ 40 „

Ціна окремого № (в роздрібн. продажу)—50 коп.

Передплату надсилати на адресу: м. Харків, Пушкінська вул., № 24 (поштова скринька 300), Видавництво „Радянське Село“, журнал „Молодняк“.

ДО ВІДОМА АВТОРІВ:

1. На рукописові обов'язково ставити справжнє прізвище автора і точну домашню адресу; 2. Рукописи до редакції треба надсилати чисто переписані од руки або на машинці на одному боці аркуша; 3. В рецензіях на книжки, крім назви й автора, треба вказати видавництво, рік видання, тираж, кількість сторінок і ціну; 4. Неприйняті рукописи, менші як на половину друкованого аркуша, а також рукописи, що ухвалені до друку—редакція не повертає.

Приймається передплату на 1929 рік на двотижневу ілюстровану

„ЛІТЕРАТУРНУ ГАЗЕТУ“

ОРГАН ВСЕУКРАЇНСЬКОЇ СПІЛКИ ПРОЛЕТАРСЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ (ВУСПП)

„ЛІТЕРАТУРНА ГАЗЕТА“ висвітлює питання з історії і практики культурної революції, питання ідеологічної боротьби в мистецтві й літературі—висвітлюючи всі явища нашої літературної дійсності з марксистського погляду.

„ЛІТЕРАТУРНА ГАЗЕТА“—дає марксистську критичну оцінку поточним фактам і явищам мистецтва (література, театр, кіно, малярство).

„ЛІТЕРАТУРНА ГАЗЕТА“—знайомить читача з теоретичними й художніми новинами пролетарської літератури і містить широку інформацію про літературно-мистецьке життя України, Союзу й закордону.

„ЛІТЕРАТУРНА ГАЗЕТА“—містить поезії, оповідання, критичні, теоретичні статті, огляди літературного й культурного мистецького життя, репродукції картин, фотографії, шаржі, карикатури, пародії то-що.

„ЛІТЕРАТУРНА ГАЗЕТА“—необхідний поради́ник кожного активіста, учителя, бібліотекаря, учнівської молоді.

Кожна школа й бібліотека, кожний робітничий клуб і сельбуд, кожна юнсекція мусять передплачувати й поширювати „Літературну газету“.

„ЛІТЕРАТУРНА ГАЗЕТА“—найдешевше масове видання на Україні (4 друк. аркуші на місяць за 20 коп.).

1929 року „Літературна газета“ виходитиме на 8 стор. газетного формату.

УМОВИ ПЕРЕДПЛАТИ:

на рік—2 крб., на півроку—1 крб., на 3 місяці—60 коп., на місяць—20 коп.

Передплату надсилати: Київ, вул. К. Маркса, № 2, Державне Видавництво України, „ЛІТЕРАТУРНА ГАЗЕТА“.

Передплату приймають по всіх філіях Державного Видавництва України.

МОЛОДНЯК

ЛІТЕРАТУРНО - МИСТЕЦЬКИЙ
ТА ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНИЙ
ІЛЮСТРОВАНІЙ ЖУРНАЛ - МІСЯЧНИК
О Р Г А Н Ц К Л К С М У

ЗА РЕДАКЦІЄЮ

Ф. ГОЛУБА, П. ЛАКИЗИ, Т. МАСЕНКА,
Т. МЕДВЕДЄВА, П. УСЕНКА

2
—
(26)

ЛЮТИЙ

1929

ХАРКІВ

55 68

Бібліографічний опис цього видання вміщено в „Літопису Українського Друку“, „Картковому репертуарі“ та інших покажчиках Української Книжкової Палати.

Трест „Харків Друк“
Друга друкарня
ім. В. Блакитного
Харків, вул. К. Лібкнехта, 13.

ПОЕЗІЇ

Б. ПАВЛІВСЬКИЙ

СМЕРТЬ КОМАНДИРА

Віють вітри рокочучи,
Віють вітри із схід сонця.
Хочуть далі побороти—
Хочуть простір підкорити.
Віють вітри рокочучи.

Дві тополі замислені
Радять раду,—що діяти.
Що діяти, де галузі—
Куди яку направляти?
Дві тополі замислені.

На кургані, на могилі,
Де соколи із вовками—
Свої здобичі терзали,
А татари запоріжців—
На кургані, на могилі.

Ой, тополі ви гордії,
Гілля ваше—діти ваші.
Направляйте їх угору—
Списом хмари розривайте
Ой, тополі ви гордії!

Скачуть коні.
Копитами
Землю риють,
Политую:—
Кров'ю,
Слізьми
І дощами.
Вітер дикий
Напроти їм.
Скачуть коні напрот' вітру.

... Краше, вітре,
Вирви з корнем,
Ті тополі, що гнучкії,
Ті тополі, що галузі
Мають міцні для мотуза.

Краще, вітре,
Вирви з корнем!

.
«Признавайся!
Де червоні?
А-а-а, не хочеш,
Гей ти, мордо!
Тут воронам
Будеш падлом...
... До тополі!
Он, що в полі—
Росте гордо!»

Скачуть коні,
Віють гриви...
Командира Червоного,
У полоні Білі будуть,
Судить будуть
В чистім полі.
... Скачуть коні.
Віють гриви.

Ой, тополі ви гнучкії!
Серед степу усохніть ви,
Віти ваші хай грозами
Блискавиці розтрошили б.
Ой, тополі—ви гордії!
— «Комунаре!
— Тобі ось де,
— Знай—могила...
— Шаблі гострі.
— Гей, виймайте!
... Ні, не треба.
Зніміть повід,
І... за шию
— Тут,
Повісимо з любови.

(Віша коршун білий,
На тополі на могилі—
мотуз...)
Командиру десь загони
В голові...—«а хто веде їх?
Хто?—та добре... підуть!
Зараз... смерть!—
— Гадюка мотуз...»

Стогнуть грози...
 Мечуть грози—
 Очі командира...
 — Гей, шалені
 Звірі,
 Ви в зневірі!
 Чи здолаєте
 Мене,
 Комуніста?...
 Не боюся,
 Хай повисну...
 Ви розвідку угаяли
 Коні борзі.
 Наші шаблі—
 Порубають шиї ваші...»
 ... «Гей, командо!
 Рр-раз»—і гілка
 Угнулася.

.
 Плачуть вітри з тополями,
 Ждуть червоні командира...
 Білі його упорали —
 На вечерю хижим крукам.

.
 Ходить сонце тужне в хмарах,
 Над степи і над могили.
 Десь гармати квітнуть боем.
 У тяжкі обійми ночі
 Лягло сонце іскрометне.

.
 Віють вітри рокочучи,
 Командира вже вибрали,
 Всі червоні одностайно—
 Командири всі!
 ... Стогнуть грози.
 На погрози
 Сонце встало.

САВА ГОЛОВАНІВСЬКИЙ

ПІСНЯ ПРО ЛІТУНА ІКС

Там,
 за уквітчаним
 бугром
Тепер стоїть
 аеродром
І за мереживом
 дротів
Сідають
 зграї
 літаків.
Відкіль
 злетілися вони—
Буремні
 вітрові
 сини,
Що за проклятою
 водою
Почули дзвін
 землі
 твердої...
Цю площу
 стомлені
 роки
Зрівняли
 м'язами руки...
Не даром тут
 дзвенить
 і тане
Наказ холодний
 капітана.
Дзвенить,
 як і колись
 дзвенів,
У димнім
 полум'ї боїв...
— Товариш Ікс,
 черга за вами
Сьогодні
 гратись
 з ворогами!

І він не знав,
 коли
 і звідки
 Торохнуть
 трауром
 зенітки,
 В яких країнах
 на полях
 Впаде він,
 як підбитий
 птах
 І переможець
 після бою
 Наступить
 на мотор
 ногою!
 Та кров
 засохла
 на мечах,
 Бур'ян
 схилювся
 і зачах,
 Минули курява
 і дим
 І серце
 не було
 пустим.
 І на покинутих
 полях
 Він не упав,
 як мертвий
 птах,
 Щоб на розкряних
 устах
 Горів непереможний
 жах...
 ... Пройшло...
 І знов
 дзвенить
 і тане
 Холодне слово
 капітана
 Про те,
 що скоро
 там, на площі

Свій прапор
 травень
 заполоще,
Тоді
 крізь тумани
 і муть
Маніфестації
 пройдуть.
А десь
 бензину
 гострий пах
Ходив, як п'яний,
 по степах.
І знов збирались
 літуни
Буремні
 вітрові
 сини,
Щоб над мереживом
 дерев
Крилом
 промчав
 співучий рев.
І так було:
 нові
 й нові
Ходили тихо
 вартові.
Товариш Ікс
 прийшов
 один,
Де пахнуть
 липи
 і бензин...
Де в туманах
 дзвенів
 і танув
Наказ
 холодний
 капітана.
Уже над кронами
 дерев
Пропелера
 співучий
 рев.

Це він
 не вперше
 переміг
 Мороз
 небачених
 доріг.
 Як може всі
 схотіли б ми
 Понад землею
 і людьми...
 А десь,
 крізь оксамит
 імли
 Маніфестації
 гули
 І неподоланий
 летів
 Травневий цвіт,
 травневий спів...

 Аж раптом...
 Що це?
 Став мотор...
 Пропелеру
 наперекор.
 Майнуло небо,
 сонце,
 синь,
 Ричаг
 і клапан,
 і бензин...
 І знову тьма,
 і знову мла
 Сліди останні
 замела.
 А десь
 ішли
 на сірі плити
 Маніфестації
 горіти
 І неподоланий
 летів
 Травневий цвіт,
 травневий спів.

І тихо
ятрились
в імлі
Сліди
розритої
землі...

Я. ГРИМАЙЛО

ВЕЧІР

Торкнулась кожної руки
Маленька втома:—Добрий вечір!
З роботи йдуть робітники,—
Назустріч—табунці малечі.

Мов зграї золотих колібрі,
Над ними зорі угорі...
І у класичному верлібрі
Зійшлись будівлі й димарі.

Ілюміновані реклами...
У сквериках овали клумб...
— Товаришки, ходіть із нами,
В нас... далекі... чудовий клуб!

Торкнулась кожної руки
Маленька втома:—Добрий вечір!
З роботи йдуть робітники
Назустріч—табунці малечі!...

ОЛЕСЬ ДОНЧЕНКО

ДИМ НАД ЯРУГАМИ

(Повість*)

III.

Шляховий раптом розплющив очі й побачив, що на протилежній стіні весело виграють два світлозолотих «зайчики».

— Сонце на дворі,—подумав він, стягуючи з себе ковдру і чомусь хапливо вдягаючись.

З-надвору чутно було одноманітне в'їдливе гудіння, ніби там мільйони чмелів вилетіли всі разом з своїх гнізд. Часом долітали окремі людські вигуки і тоді щось дзвінко ляскало.

— Молотарка,—пригадав Шляховий.—Ну й хай собі, мені яке до того діло? Чи я справді батрак йому!...

За дверима почувся тихий жіночий голос. Шляховий прислухався.

— А пан ще спить?—почув він і догадався, що це каже Івга.—Як устане, дасте снідати—отам сметана в горняткові накрита. Та в борщі соли ще треба положити. Глядіть тут, а я скоренько сама буду...

Рипнули двері на двір.

— Ач, як вони мене,—«Пан»,—подумав Шляховий.—Та воно й справді: для них я—пан. Взагалі вони не поважають і не визнають за працю ніякої праці, крім фізичної: сіяти, орати, гній вивозити...

Вони мають на це свої власні погляди й переконання. Розумової праці вони не визнають і для них усі оті вчителі, агрономи, землеміри, фельдшери—не хто інші, як пани, дармоїди.

Шляховий одягся й вийшов у кухню. Тут була метушня. Дві баби порались біля печі, а на припічку парував у велетенському горшку борщ. Схилившись над столом стояла Катря і невеличкою качалкою розкачувала шматочки тіста. Коли вона нахилилась, сліпуче визирали повні білі литки. Шляховий глянув і кров стукнула йому в скроні. Він одвернувся, набрав у кухоль води і почав вмиватись над шапликом.

— Я не знав, ніколи не знав,—майнула в його думка,—що в Катрі такі... такі ноги...

Він був схвилюваний і сердився на себе.

— Ввійшов, побачив, дурний, дівчачі литки і вже так розгубився, що забув привітатись. Ні к чорту це.—Він нашвидку поснідав і вийшов надвір.

Стояла тиха, задумлива вереснева днина. Сонце м'яко пестило осінню землю. Червіньковим полум'ям горіли золоті скирти.

*) Див. Молодняк № 1, 1929 р.

Біля клауні молотила кінна молотарка. Гудів барабан, хлопчик погонич кричав до хрипоті на коней і раз-у-раз ляскав довжелезним батою. Хмара сірожовтої куряви стояла над машиною і від того лиця працівників здавалися сірими, аж синюватими. Але й гамір та метушня не могли розірвати задумливого спокою вересневої днини.

— «Пан»,—знову згадав Шляховий.

І враз відчув гостре роздратовання.

— Ну й нехай! Нехай і пан! І треба привчити себе не звертати жодної уваги на те, як до тебе ставляться. Побільше певності в собі. Хе! Якісь куркулі вважають мене за пана, а мені це вже й болять!.. От піду до них, просто до машини, стану й буду дивитись. І руки за спиною складу!

Він швидко попрямував до молотарки. Підійшов збоку і став. В гурті працівників побачив і Спиридона. Він носив штилі. Угледів Шляхового й кивнув йому злегка головою. Той кивок певно значив:

— А й ви прийшли? Пізенько, пізенько! Довго ви любите поспати. А ми ось тут уже працюємо. З нас уже десятий піт летить.

— Нехай, нехай!—подумав Шляховий.—Кивай там, кивай! Машина третій день молотить—є що молотити. Он які скирти навернули! Побачимо, побачимо як розверсточку виконувати будете! Тоді й я покиваю.

Хвиля глухого роздратовання кулею піднялась до горла, до очей, до голови.

— Значить і ці за пана вважають. Ну, ось побачимо! Я з вами «попанському» побалакаю. Чухатиметеся довго.

Обтираючи піт з лоба, підійшов Спиридон Голуб.

— Драстуйте. Ну як діла з «процвєтою»?

Спиридон завжди так називав «Просвіту».

Шляховий часто думав над цим словом: «процвєта». Зла іронія, схована отрутна насмішка вчувалась у ньому. І вимовляв його Спиридон завжди з якоюсь ледве стримуваною злобою.

Не можна сказати, щоб він був ворогом освіти взагалі. Він був навіть членом просвітянської ради і колись, кажуть, керував драмгуртком. Але ж він не міг не знати, не міг не відчувати, нарешті, що «Просвіта» Яружанська була тепер під комсомольським впливом, а роботою там керував комсомолец-позашкільник. Комсомольці ж ходили з одрізами, реквізували в нього самогонні апарати і трусили хліб. Комсомольці—його вороги. Отже і «Просвіта» тепер стала йому ворожою, бо вона зробилась місцем, де ці комсомольці виступали з своїми промовами, де вони влаштовували свої свята і, навіть, засідання. Через це за останній час Спиридон зовсім одійшов від будь-якої просвітянської роботи.

— Драстуйте, Спиридоне,—відповів Шляховий. — За «Просвіту» питаєте?

— Та за «процвєту» ж. Як там вона поживає?

— А мені здається, що й ви повинні б про це знати. Ви ж, коли не помиляюсь, член ради «Просвіти»?

— Та воно мені тепер без діла. Колись обрали були, ну тільки ж тепер...— він не договорив і махнув рукою.

— Конча-ай!..—закричав хтось радісно і дзвінко.

Коні стали, спинився чорний ремінний пас і одразу стало ясно чути всі людські голоси і звуки.

— Сні-і-дати!—знову гукнув той же радісно-дзвінкий голос.

Парубки й дівчата поволі йшли в напрямку до хати. Ліниво трясли спідницями, парубки зтрушували пилюгу з кашкетів. З'явилося цебро з водою. Відразу захлюпали кухлі, задзвенів дівочий сміх.

Спиридон важко застромив у стіжок штиля і знову звернувся до Шляхового.

— Так що мені байдуже та «процвєта». Хай уже Катерина бігає— вона ж учена в нас, образована, хай просвіщається.

— Та освічену ж нема чого й просвіщати. Просвіта для темних—сказав Шляховий, аби що сказати.

— А про віщо тут у вас?—підійшов ззаду старий Голуб. З ним був ще якийсь підтоптаний чолов'яга у засмальцьованому піджаці.

— Та «процвєту» згадуємо—відповів Спиридон і чвіркнув крізь зуби.

— Атож, просвіта. Скоро всі латками світити будемо. От і просвіта вся—протряс бородою старий Голуб.

Підтоптаний чолов'яга кумедно, мов риба, хапнув у рот повітря і скороговоркою потвердив:

— Кожному засвітить, як розв'орстку заберуть. В комнезамуж хліба позичать підемо.

— Еге ж, тобі дадуть. Гляди, щоб у матню не насипали. Тож пролітарії—ім хлібець і позичка, а тобі—з мотузка музичка. Грай та просвіту згадує. Істинно справедливо.

— Це як у Семена Цівки—знову хапнув ротом повітря чолов'яга в піджаці.—Як забрали півтора пудиків пшениці, а самому їсти нічого. Світить йому! Тут оранка надходить, а в його волів реквізували. Поглянув—світить!..

Спиридон глухо засміявся:

— І нам світитиме. Підождіть ось!..

Неясну погрозу для себе відчув Шляховий у цих останніх словах. Глянув на Спиридона. Він дивився кудись у бік, зеленкуваті, котячі очі його примружились, і з них, десь глибоко сховавшись, погрожували два гострих, лихих чоловічки.

— Ці двоє старих балакають, на язик тільки гострі,—подумав Шляховий.—А цей, Спиридон, і зуби гострить. Клацає він ними, як вовк. Та тільки побачимо!..

І раптом йому стало чомусь весело й легко. Він несподівано засвистав якогось бравурного марша. Старий Голуб тільки глянув на нього:

— Свиститься хлопцеві! Та що там казати: кому—на, кому—ні! Істинно справедливо!

Шляховий пішов просто до школи. Він давно вже хотів передивитись книжки в просвітянській бібліотеці і знищити стару контр-революційну літературу. Сьогодні він конче вирішив це зробити, не відкладаючи справи надалі.

В невеличкій шафі містилась вся просвітянська книгозбірня. Шляховий уважно взявся до роботи. Він відклав на бік цілу купу творів Кащенко, декілька тоненьких брошурок на зразок «Чому ми хочемо самостійної України» і якусь стару-перестару російську хрестоматію.

Всі ці книжки він загорнув і поклав знову до шафи. Але потім подумав:

— Буде завжди заважати це барахло. Знищити його треба зовсім.

Озирнувся й підійшов до грубки. Магнув по кешенях—сірників не було. Подивився в вікно—на вигоні гралась купою дівчора.

— Не все одно, як знищити,—подумав він.

Вийшов на двір і роздав книжки дівчорі.

— Однаково ж порвуть на клаптики, хай пограються...

Повернувся в школу. Він не бачив уже того, що трапилось із дівчорою і його книжками.

А трапилось ось що.

Якийсь парубійко проходив вигонем і побачив у дітей книжки. Підійшов до дитячого гурту, щось забалакав, витяг пачку махорки й сірники. Діти обступили парубка. Крамоміна відбулася: кожний з дівчорі одержав собі на долоню трохи махорки, а натомість до парубійка перейшли книжки. Він старанно склав їх до однієї купки, взяв під руку й пішов вулицею.

Шляховий переглядав каталог книгозбірні, як до нього зайшла вчителька Віра Олександрівна. Вона палила цигарку і махорочний дим жовтуватого-синього цівкою звивався над її головою.

Віра Олександрівна сіла на стілець і високо, по хлоп'ячому розгони-сто, закинула ногу на ногу.

— Будете палити, товаришу Шляховий?—запропонувала вона.—У мене є прекрасна махорочка.

Шляховий відмовився.

— Да,—засміялась вона,—я й забула, що ви не палите і вважаєте це за смертний гріх.

Вона була низенька на зріст і надзвичайно кістлява. Неприємно вражали своєю неприродньою гостротою її худі коліна, лопатки випинались з-під тісної сукні і взагалі було таке вражіння, що коли б не сукня, всі кістки в неї розсипались би з деренчанням на всі боки. Вона мала маленькі оченята, що підсліпувато дивились з-під червоних припухлих повік.

— Та й погана ж вона яка,—подумав Шляховий.—Випросив собі піп у бога дочку—глянути не гарно. І що в неї ото з очима? Лікувалась би, або що...

І ще подумав Шляховий, що попівні, певно, вже скоро стукне тридцять, а вона й досі в дівках. І навряд чи допоможе їй вискочити заміж звичка часто палити і задьористі хлоп'ячі маніри. Певно вона тепер і за

простого парубка б пішла, аби не посивіти в дівках. Годі бундючитись та кирпу гнути. Але ж хто її тепер посватає? Жити з такою—і пуховики по-півські здаватимуться за камінь.

— Що ви тут усе в книжках рибетесь?—почала вона знову після короткої павзи.—Чули новину?

— Ні, не чув. А яку?

— Повітову вчительську конференцію розігнали.

— Розігнали? Цеб-то?..

— Ну от, розігнали чи розпустили—хіба не все одно? Ви ж, товаришу Шляховий, комсомолец і повинні взивати речі їхнім справжнім ім'ям. Розігнали—так розігнали. Цілу повітову конференцію, ви розумієте, товаришу, що це значить?

— Розумію.

— Ну, ну?

— Розумію те, що революція не обходить наше вчительство. Розігнали, мабуть, за діло.

— За антирадянський настрій. Але ж це, товаришу, на мою думку,—наси́льство.

— Віро Олександрівно, стримуючи себе промовив Шляховий,—революція дійсно є наси́льство. Цього й ви, мабуть, заперечувати не будете.

Віра Олександрівна засовалась на місці, затяглась так, що цигарка аж зашкварчала, і роблено байдужим голосом відповіла:

— Мені що, я до влади лояльна. Там, на цій конференції частина вчителів, що за революцію, групу таку утворили при Наросвіті—соціалістичної культури. А про себе я ж кажу, що лояльна. От ваші комсомольці мені за батька допікають: «під,—мовляв, під». Ну, і під, і батько... Але ж при чому тут я, скажіть на милість? Чи я в церкві служу, чи що?

Тяжке роздратування викликав цей пискливий, тонкий, як цівочка голос.

— Товаришу Шляховий, ви простіть мене, раптом зашепотіла вона,—але ж ви—інтелігент, ви—вчитель... ви ніяк не схожі на них... Невже ви справді додержуетесь тих думок про інтелігенцію, ну, от приміром, і про мене?... Тих думок, що висловлюють вони... Гречуха там, і взагалі вони всі...

Темна злість раптом хвилею підноситься у Шляхового. Щось здавило скроні. Поширились очі, здригнули ніздрі. Він ступив крок до неї.

— Послухайте ви, попівно!... Годі вам корчити з себе якусь... якусь юродиву черницю! Адже ж ви... ви провадите в себе дома, в попівській хаті, навчання з куркульською діворою і потайки вчите їх закону божого? Ви ж, ви?..

Шляховий стояв перед нею блідий, з гарячими поширеними очима. Від зусилля стримати себе він дрібно тримтів.

Віра Олександрівна тихо встала, і руки, як дві м'які вірвовки, безвільно впали в неї здовж тіла. Маленькі червоні очі кліпали часто, полохливо...

— Ттоваришу... Шляховий...

— «Товаришу, товаришу»! Кожне слово ваше повне єхидности. Але... але ми з вами ще побалакаємо!

Шляховий швидко вийшов з кімнати і його кроки важко загрюкали на сходах.

IV.

Химі Симоненко було всього дев'ять років, коли померла її мати. Дитяча голівка навіки запам'ятала велику чорну труну на столі, запах ладану, від якого нудило, і тонку воскову свічку в жовтих прозорих руках покійниці.

Батько почав піячити і часто діти не бачили його цілими днями. У Хими було дві молодших сестри і найменшенький, всього двох років, брат. Як найстарший, їй довелося всі турботи про них взяти на себе.

Батько пив і, здається, зовсім забув про те, що в нього є діти. Навіть тоді, коли він бував тверезий, він майже не обзивався до них, а коли яке починало при ньому дуже вже голосно плакати, він мовчки хапав ложку, кухоль, чобіт, чи що було під рукою, і мовчки таки, зосереджено і з силою кидав на дитину.

Так тяглося щось із півроку. Та одного вечора батько, здається вперше після смерті жінки, помітив Химу. Він раптом повернувся до неї бсьм тілом, несподівано й різко, і коротко наказав:

— Химко, а йди-но сюди!

Хима чомусь злякалась і стояла нерухомо, із острахом вирячивши на батька баньки. Він тихо підняв руку і поманив пальцем:

— Йди, Химко, йди, не бійся...

Хима підійшла.

— Сідай тут,—він показав їй біля себе місце на ослоні.—Сідай і слухай добре, що я тобі зараз казатиму.

Хима все також із острахом мовчки сіла, де їй було показано.

— У тебе скоро буде мати... розумієш, інша мати. Щоб слухала її, любила... Чуєш?

Хима мовчала.

— Чуєш, я тебе питаю?—вдруге крикнув батько.

— Чую...—ледве ворухнулись у Хими губи, і вона раптом заридала, голосно і невимовно, затуливши обличчя руками. І коли перестала плакати і глянула на батька, побачила його нерухому постать, що схилилась над столом. Він важко поклав на стіл велику, сивувату вже голову, і його плечі якось чудно, тихо здригались. Тоді Хима мовчки навшпиньках пішла до печи і сховалась у темний куток.

Ще через тиждень батько справив весілля і в хату ввійшла повна, рожева молодича з обличчям міської бублешниці з гострими пронизливими очима—Хими́на мачуха. З нею—її дочка—во́сьмилітня Наталка.

З цього часу знову різко змінилося Химчине життя. Вона всім своїм маленьким серцем відразу зненавиділа і мачуху і Наталку.

Наталка, худа, гостроноса дівчинка, ніяк не схожа на матір, на другий же день полізла до маленької скрині і витягла звідти Химину нову празничкову спідничку. Хима кинулась до нерідної сестри з наміром відняти свою одежу, та в ту мить відчула, що їй хтось боляче вп'явся в волосся. І голос мачухин здивовано і гнівно розітнувся над її головою:

— Та-ак ти ото така дівчонка? Така дівчонка скверна? Тобі ото жалко спіднички для Наталочки?

Наталка вдягла Химину одежу і вже носила її що-дня. Така образа тяжко відбилась у маленькому серці, і Хима де-далі робилась все мовчазніша і якось зовсім не по-дитячому дивились її задумливі оченята. Вона стала тікати з дому, часто цілі дні просиджувала собі десь у кущах біля копанки чи в бур'янах на вгороді.

Звичайно, не тільки випадок із спідничкою відштовхнув Химу від мачухи. Дівча не могло забути своєї матери. Для Хими вона була втіленням ласки, втіленням теплої радості на землі. Мати для неї була все. І раптом цієї ласки, цього тепла не стало.

В хаті все так яскраво нагадувало Химі матір. Дівчинка розстеляла іноді перед собою зелену материну хустку і так цілими годинами мовчки дивилась на неї. Тоді їй було дико й незрозуміло, для чого прийшла ця повна червоно-жовта тітка і вільно розпоряджається в їхній хаті материним добром: її хустками, спідницями, очіпками... Було роздратовання і глуха незрозуміла злість на батька...

Хима й раніше батька якось боялась, не була прив'язана до нього, тепер же зовсім стала його уникати. І так росла вона самотня й задумлива, з очіпцями, в яких причаївся недитячий смуток.

Через рік трапилось нещастя: батька задавило глиною. Тільки на другий день відкопали його страшно зчорнілого трупа.

Без хазяїна злидні скоро обсіли сім'ю. Химі йшов тоді вже одинадцятий рік і мачуха продала її на ярмарку багатому дядькові з хутора. Ціна—по п'ять карбованців на рік на хазяйській одежі, і за умовою,—гроші за два роки наперед.

Нового хазяїна Химиного звали Мартином Скирдою. Він жив собі окремо на хуторі і був багатир на всю губу. Двоє наймитів і наймичка працювали в нього постійно, крім строкових робітників.

Спочатку Хима пасла в Скирди гусей, а потім її настановили допомагати наймичці по хазяйству. Тут почалось справжнє пекло для дівчини. Працювала вона від зорі до зорі, не покладаючи рук.

Рано вдосвіта будила її наймичку Скирдиха, скирлива й зла баба, з отруйним язиком. Треба було приготувати свиням замішки, внести поило телятам, годувати гусей, курей, індиків... Потім спішно варити щось на сніданок, а далі на обід. Те подати, там прибрати, туди збігати... І так цілісінький день ні хвилинки відпочинку.

Нарешті вечір. Ниють стомлені руки, підкошуються ноги, ніби хтось залізними обценьками схопив поперек. Упасти б і спати, спати, спати... Але Скирдиха дає останній наказ: «прясти!».

Злипаються очі, хтось неблаганний нагинає голову до долу. Руки тримтять від втоми й падають... Прядка гуде і, здається, то ввірчується в мозок невгамовний гострий гвинт...

Химу часто били. Била й Скирдиха, била й наймичка.

Життя для дівчини було нестерпуче тяжке, і не раз з'являлась у неї думка втекти звідци, покинути все й піти...

Але куди вона піде? Назад до мачухи? Знову на вічні докори, на гризотню й знущання? Та дома, мабуть, і хліба немає, кожний шматок розподілений...

За останній час Хима помітила, що хазяїн почав якось дивно придивлятися до неї, часто довго не одводив од неї пильного погляду і чоловічки його очей світили тоді як дві свічечки.

Спала Хима одна в невеличкій хатинці, де весною сиділи на яйцях гуски, а взимку тут стояли веретена, було складено лантухи і висіли пасма куделиці. Тут просто на лантухах вона й спала.

І от одного разу вночі вона раптом прокинулась. В хатині тмяно блимало світло. Мартин Скирда, білий у білизні довгий, стояв, схилившись над нею. В одній руці він тримав підсліпуватого каганчика, другою ж швидко водив по Химчиному тілі.

Хима дико схопилась. Жах владно спіймав її в льодові обручі. Вона хотіла крикнути, покликати когось на допомогу, і не могла. З горла в неї вилітали тільки якісь хрипкі незрозумілі звуки. Хазяїн з острахом подивився на двері, тоді суворо погрозив їй рукою й тихо зник.

Хима швидко, хапливо вдягалась. Взулась, натягла вбогу козушину... Хвилинку прислухалась—ти-хо... Тоді навшпиньках, стримуючи подих, пішла до дверей.

На дворі стояла ясна зимова ніч. Повний місяць поспішав назустріч серпанковим прозорим хмаринам. Сніг виблискував синьо-червонуватими іскорками і кувікав під чобітьми. В тиші тонко луснуло десь від морозу дерево.

Хима швидко перейшла подвір'я—повз клуню, мимо хліва—чула як важко зідхають і ремигають корови—опинилась за ворітьми. Тиха простягалась вулиця.

На мить зупинилась. Куди ж? А, не все одно! Пішла хутко, не озираячись, тільки чобітки на морозі: рип-рип, рип-рип...

Ось і вітряки, оболонь,—край села. Далі поле. І далі, все далі, біжить дорога—рипуча, в'їжджена. Тут знову спинилась, послухала: ти-ихо... І раптом у морозяній тиші народився звук—далекій, сумовитий... другий—ближче... Третій, четвертий... По всьому хуторі в усіх кутках, з кутка на куток... А,—півні заспівали! Які ж це? Невже швидко світатиме?

Пішла далі шляхом, просто в поле. Воно послалось перед нею синьо-білими полотняними сувоями. Озирнулась — далеко-далеко велика темна пляма—хутір. Озирнулась і прискорила кроки...

Іі знайшов на другий день Онисько. Знайшов біля снігового замету край шляху, недалеко від Ластів'яного гаю.

У Яругах перед тим почали в селян зникати кури. Мине ніч так уже й чутно: у того двох курей не стало, у того трьох, у того півень зник невідомо куди. Часто знаходили недалеко від курника кров і пір'я.

Спочатку думали, що це порався тхір, але ж тхори відкусують у птиці тільки головку, а тулуб лишають хазяйці (так що з такою куркою можна ще й борщ зварити), тут же кури зникали цілком, і з головою і з тулубом. До того ж знайшли на снігу й слід; він був великий і ніяк на тхорячий не скидався. Покликали Ониська і той зразу ж сказав «лисиця!». Не тхір, і не що інше—тільки лисиця!

Звичайно, ніяких підстав не вірити Ониськові не було. Кращого мисливця за Ониська не можна знайти не то що в Яругах, а навіть в усій окрузі. До того ж лихо було наявне, ніхто не міг зарікатись, що наступної ночі його кури будуть цілі. Чи тхір, чи лисиця—один чорт, а кури зникають і зникають що-ночі. Отже негайна допомога Ониськова у цій справі був єдиний шлях до рятунку.

Онисько, як справжній мисливець, з запалом узявся полювати за злодієм. Він і висліджував, і засідки робив по курниках—ніякого успіху! Хитра звірина всіма засобами уникала зустрічі з людиною. А на ранок, як звичайно, хтось не долічувався ні попелястої, ні зозулястої, і Онисько знаходив тільки заплутаний лисячий слід.

Це було нечуване нахабство з боку звірини! Подумайте: ввійти в село, знайти курник і через якусь вилазку тягти одну курку за другою! І це під боком у Ониська! У самого Ониська!

Звичайно, так далі тягтися не могло. Онисько ходив похмурий і ні до кого не обзивався. Зважна і хитра лисиця цілком полонила його думки. Він навіть схуд і зблід за ці два тижні.

І от, коли одного разу йому пощастило простежити лисячий слід аж до Ластів'яного гаю, він уже ні на крок не відступав від своєї мети. Слід був дуже заплутаний, видно було, що лисиця навмисне це робить, щоб збити людину з пантелику, але Онисько вперто йшов і йшов уперед, з кожним кроком викриваючи звірині хитрощі.

Того дня він таки досяг свого. Два постріли, один за другим, гучно розляглись у лісі луною—і через годину, коли Онисько вийшов на шлях, у нього через плече висіла лисяча шкіра з золотаво-жовтим пухнастим хутром.

І тут він знайшов Химу.

Дівча мабуть дуже знесилилось і було майже непритомне. На щастя їхала яруганська підвода. Онисько зупинив її і за годину Хима була вже на хуторі в Ониськовій хаті.

Два дні вона вилежувалась, і за цей час Онисько вже взяв від неї все її життя. На третій день він запитав її:

— Ну, Химко, куди ж ти тепер підеш: чи назад до Скирди, чи додому, до мачухи?

Вона не відповіла і враз заридала, конвульсійно здригуючись усім тілом.

Онисько почекав хвилинку і тоді знову поспитав:

— А може б ти в мене лишилась? Га, Химко?

Тоді вона мовчки і раптом схопила його руку і, обливаючи слізьми, кілька разів діткнулася до неї своїми губами...

Хима лишилась в Ониська. Варила їсти, прала йому сорочки. Онисько жив собі самотньо старим парубком на хуторі недалеко від Яруг, цурався людей, цілі дні блукав десь один у лісі чи по болотах з берданкою, тільки на ніч приходив додому.

Бувало так, що на нього раптом находив запал до роботи, тоді він від ранку до вечора шив чоботи і мугикав собі під ніс якусь безкінечну пісню. Швець із нього був добрий і замовляли йому з охотою, але тільки тоді, коли не треба було робити негайно, коли можна було з чобітьми почекаати—знали його звичку, що може він не шити й місяць, і два...

Його вважали за дивака, в селі розповідали про нього різні історії, казали, наприклад, що його не бояться дикі тварини, а одна дівка божилась, що бачила, як Ониська розмовляв на лісовій галявині з зайцями.

— Збирала я губи—розповідала вона,—зайшла далеко вглиб лісу, та й не туди, що вже й стежку назад загубила. А воно дуби навколо, все дуби, та отакі-о, руками не обіймеш. Коли це враз—галявина. Зелена така, округла. Глянула я, та так і похололо на мені тіло. Дивлюсь—повна галявина зайців, і сірих, і попелястих, і малих, і таких, як добрий підсвинок. А між ними—Онисько. Ходить од одного до другого, кожного рукою гладить, балакає щось. Я так і сіла. А тоді задом, задом, рачкою в кущі, далі від того місця. Одлізла так, та тоді як дремену! Скільки бігла й сама не знаю. Тільки вже ввечері на шлях натрапила...

В хаті в Ониська висіли опудала птахів та дрібних гризунів. Проводячи вдох із Химою довгі зимові вечори, він розповідав їй історію цих опудал, знайомив її з життям тварин.

Через місяць після Химиної втечі від Скирди, до Ониська несподівано з'явилась Хими́на мачуха. Скирда збирався позивати її за те, що вона взяла за Химу гроші аж за два роки наперед, а та не вибула й півроку. Тоді мачуха вирішила повернути пасербицю на старе місце.

Ониська не було саме вдома. Мачуха ввійшла до хати й зразу побачила Химу. Обоє вступили одна в одну очі.

Дівчина стояла ні жива, ні мертва, в неї все похололо в середині, а мачуха мовчки, не зводячи з неї очей, наближалась все ближче й ближче. Простягла руку й раптом двома пучками боляче схопила Химу за носа.

— Так це ти так, скверна дівчонка, служиш? Так тебе до хороших людей наймати! Тікати здумала, мене опаскудила, сорому завдала якого!...

В цей час рипнули двері і ввійшов Онисько. Він знав раніше Химину мачуху і тепер відразу зрозумів усе... Хима кинулась до нього з плачем:

— Дядечку, не хочу я, не віддавайте мене!...

Мачуха почервоніла, пронизливі гострі очі її заблимали хижо й жорстоко. Вона ступила до пасербиці й сильно шарпнула її за руку:

— Зараз мені вбирайся й ходім додому! Чуєш, що я кажу, паскудо?

Онисько зненацька якось здригнувся весь і зблід. Поволі одступив трохи назад і раптом почав скидати з-за плечей берданку. Не розуміючи нічого, мачуха дивилась на нього.

Онисько тихо скинув рушницю і тоді поволі мовчки націлив її на мачуху. Тут вона зрозуміла і хутко подалась до дверей, з жахом озираючись на грізне дуло.

Після того вона покинула свої наміри що до Хими і більше до Ониська не з'являлась.

Минуло п'ять років, Хима виросла, вилюдніла. Прийшла революція, зазирнула вона і в глухі Яруги, запалила радісне, тривожне багаття. В Яругах організувався комсомольський осередок. Спочатку Хима нічого про нього не чула, потім хтось розповів їй, що комсомольці ходять у вивернутих кожухах і стріляють з куцаків.

Часто вночі вона чула постріли, питала про них у Ониська. І Онисько, спокійно позіхаючи, відповідав:

— Стріляють, кажеш? То, мабуть, комсомольці. Дезертирів ловлять.

Якось, як ходила вона на копанку, стріла хлопця. І чогось розбалакалась. Він був молодий, русавий і стрункий. Спитав:

— Ти ж чия така?

А на другий день надвечір парубок цей завітав до неї аж на хутір. Прийшов, палив махорку і довго розмовляв із Ониськом.

На третій день знову прийшов. Хима була вдома сама.

— Тобі не скучно тут на хуторі?—питав.—Мабуть вовки по-під вікнами виють? А ти приходи до нас на комсомольські збори.

Вона спочатку не зрозуміла. Він тоді пояснив їй.

— Я ж—комсомолец. Знаєш?

Вона не знала, вона не хотіла вірити. Комсомолец! І такий гарний привітний хлопець! І от він сидить перед нею—і комсомолец!...

Він помітив її здивування.

— Що ж тобі дивно, Химко? Ну-да, їй-бо правду кажу—комсомолец.

Вона засоромилась, почервоніла й сказала:

— А люди таке плещуть... Наче комсомольці, як звірі ходять.

Він голосно зареготав.

— Дурниці плещуть. То, Химо, все наші вороги вигадують. Ти не вір їм.

— А які ж вони ті вороги?

— Ну, як тобі сказати. Всі, хто проти нас іде—поміщики різні, кулаки, такі, значить, багаті дядьки, багатири...

— Такі, як Скирда?—пригадала вона колишнього свого хазяїна.

— Скирда? Не знаю я такого. Це, мабуть, не в нашому селі. А й у нас у Яругах хватає їх: Карпенюки, Порфирій Рептух, Дорогайченко...

Короткими ночами лежачи в постелі, Хима часто думала про хлопця, далеко залітала своїми думками і від думок тих їй робилось і радісно і соромно.

Вони почали вдвох гуляти. Хима що-вечора виходила до нього на урвисько над яром. Він обіймав її і так вони сиділи вдвох до пізньої ночі. Був травень, зелені зорі розцвітали на таємничому небозводі; в яру, в молодій хащі, надривались солов'ї, і в далекому степовому озерецькові кричав нічний болотяний птах. Пахло в повітрі молодими хлібами, якимсь ніжним невідомим цвітом і нічною росою.

Хлопець цей був комсомолец Сергій Коровайний. Хима легко піддалася його впливові і вже через місяць після першого знайомства з нею, він привів її на комсомольські збори. Де-далі Хима все більше звикала до Коровайного, а разом із тим і до осередку. Гуртом її вмовили подати заяву про вступ до комсомолу.

Прийняли Химу в комсомол одноголосно, але раптом після голосування Гармидер збентежено й зніяковіло закліпав повіками.

— А як же з одрізом? Йї же тепер одріз нада або шпалер...—промовив він.

Це була серйозна проблема. Йї відчули всі, навіть Мишко Лазарчук зрозумів важливість моменту. Він тільки остовпіло видавив з себе:

— Оце й задача... Як же дівці з одрізаном?..

Але Хима рішуче відмовилась і від одріза і від шпалера.

— Хай я буду комсомолкою... без одріза...

Хима зробилась членом комсомольського осередку, поступила в «Прогрес», в драмгурток. Все їй було нове й цікаве, все захоплювало її. Вона почувала, що починає жити, як люди.

Ніби стара важка шкіра спала з неї і дівчині тепер було легко й затишно.

Йї відносини з Коровайним незабаром трохи змінились. Річ у тім, що обійми й сидіння над яром йому швидко набридли. Він почав вимагати від Хими більшого, зробився настирливим і нахабним. Хима відмовляла і це розпалювало його ще більше, ображало, нарешті його парубоцьке самолюбство.

Випадково Хима почула від когось про те, що Коровайний ночував у гулящій вдови Марини. Це було зовсім недавно і тяжко вплинуло на Химу. Вона нічого йому не сказала, мовчки притамувала біль, але з кожним днем стала відчувати, що вона вже не любить Коровайного так, як колись.

Він мабуть теж помітив у Хими якусь зміну, бо став допитуватись, що з нею і чи не хвора вона часом. Але Хима вперто мовчала. І тоді вперше звернула свою увагу на Шляхового.

Ласкавий і синьоокий, він зовсім не був подібний до грубого й цинічного Коровайного. Він так лагідно й сердечно розпитував у неї про її життя, так ласково й тепло вів її за руку. Його рухи такі обережні й м'які, а голос глибокий, наче він іде від самісінького серця, з теплих грудей.

Щось йокало їй у середині, коли він бува пильно погляне на неї, і, наче, погладить всю ніжним запитливим зором. Де-далі Шляховий усе більше викликав у Хими тихе, радісне почуття до нього.

.

Вечір і жовтень... І осінь... Вогка й нашорошена, вона приходить вечорами—з-за дальніх могил, із глибокого темного яру, приходить під віконця котячою ходою, насторожена й таємнича.

Тоді Хима виходить у сіни і чуйно прислухається. Їй вчуваються за дверима чийсь обережні кудлаті кроки. Хтось м'який і волохатий причаївся там і тихо поклав свою чорну лапу на клямку...

Химі і боязно, і радісно чомусь, і трішечки журно. Мовчки повертається вона до хати: Ониська немає—десь на полюванні. Тихо. Так тихо, що, здається, чути, як шамотить на стіні рухлива Хими́на тінь...

Праворуч невеличке віконце, як чорний беззубий рот, ліворуч сховався в темряві похмурий куток з образами. Образи страшні—очі в святих позападали і в місячні ночі завжди блищать їхні зінниці дико й зловісно.

І так стоять одно напроти одного—вікно й образи. І так змагаються вони між собою в непроглядні осінні ночі—обое чорні, обое страшні й нерухомі. «Ех, полонити б, ех, полонить!».

А за віконцем тупочеться темрява, за віконцем гупає чорна навала—нічого вже там немає: ні жовтня, ні осени, ні кроків.... Темрява, невблаганна, невпинна темрява! Темрява глуха й сліпа! Тупочеться, лізе! Жалібно брязкотять шибки. «Ех, полонити б, ех, полонить!». І тоді ще глибше в куток відступають образи, тоді застигає на стіні Хими́на тінь, тоді—облога й полон...

Вечір і осінь... Цвіркун нудний, скрипучий, розпочав під піччю свою музику.

Хима взулась і запнула голову хусткою. Ось вона вийде зараз за двері, вогке нашорошене повітря впаде на обличчя... Темрява обступить її з усіх боків. Але вона піде. Йтиме полем, піде понад яром, буде йти мимо того місця, де ростуть, мов сестри, три дикі груші і де так гостро пахне тепер гниличками і старим бур'яном.

Мине яр і тоді побачить світлі крапки—отак примружить очі—жовті, червоні, зелені... То—Яруги. Тоді вона піде швидко-швидко, ой, як швидко вона тоді йтиме! Чуєте, як лист закрутився, зашамотів? То за нею слідом. Хутко, хутко, тільки листя: шу-шу-шу!...

В неї дуже стукотітиме серце, вона буде тоді триматись за груди руками. Вона швидко йтиме, вона просто бігтиме — і так аж до великого освітленого вікна. Де це? Ви не впізнали? Це—школа... Еге ж, тут сьогодні має бути репетиція п'єси. Тут—«Просвіта».

Дівоча тінь підійде до вікна і зазирне туди. Та це ж Хима. Вона стане навшпиньки й буде дивитись у вікно. І коли вона не побачить там до болю рідної постати, вона стане тоді біля воріт. Вона чекатиме.

Йтимуть і хлопці, і дівчата. Йтиме Гармидер—він не побачить її, він усе про віщось думає. А як ітиме Діброва Йосип, вона йому скаже:

— Здоров, «цорте»!

Ви не вірите? Обов'язково так і скаже. і він зовсім не розсердиться, і лаятись не буде.

Та ось ітима хтось високий і стрункий. Ну—Сергій! Коровайний. Тоді вона сховається за ворота. Але він все ж побачить її. Він візьме її за плече й запитає, кого вона тут хоче перестріти. Чи не вчителя-позашкільника, мовляв? Але вона скаже, що це її справа. Так і скаже. Він вилає її, а може й штовхне у груди. А на другий день, як звичайно, прийде до неї і буде каятись та просити вибачення...

Аж ось і він—синьоокий і любий... У темряві, правда, очей не видно, але ж вона знає—у нього сині очі... О, вона знає. Ах, ти ж... біленький! От тільки ці хлопці—не люблять його, кажуть, що з «благородних». Але ж вони його зовсім, зовсім не знають. Він такий гарний, такий ніжний!..

Вона стріне його на воротах, а він здивується і буде розпитувати, чого вона тут стоїть на вітрі, ще простудиться.

Хіба ж коли хто розмовляв із нею такими словами?

Ви кажете—він білоручка. Ні, він просто мій біленький. Чи ви знаєте це? Та це ж треба самим спізнати, що це за слово. Біленький мій, біленький мій... товаришу! Ой, чудний який. Усе турбується, щоб його якось там не звали, а щоб «товариш» казали йому. Чудний, чудний! Ну й—товариш, і нехай... А ти все ж біленький, синьоокий...

Вони підуть укупі до школи і тоді почнеться репетиція. А він, любий, буде розказувати, як треба виконувати ролі. Вона теж буде грати на сцені, як усі. Еге ж, спочатку їй було соромно чогось. Але тепер звикла. Ого-го, тепер звикла. Вона теж, як люди!..

Хима замкнула за собою двері і ключа поклала в умовленому місці. Це, як прийде Онисько. Помацки ступнула з порога й пішла. А в обнімку з нею м'яко, перевалюючись, побігла, як ведмідь волохата, темрява.

Слідом шамотіла засохла трава: шу-шу-шу...

V.

Сьогодні в Голубів трусили яблука. Запашний дух соковитого шафрану й антоновки заповнив льох, сіни і, навіть, подвір'я.

Шляховий із незрозумілою тайною досадою на себе дивився в вікно. В садку кипіла робота. Спиридон не встигав переносити драбинки від одного дерева до другого. Івга та Катря носили яблука до купи і наповнювали ними мішки. Дітвора діловито допомагала старшим. Старий Голуб вештався заклопотано по саду і чомусь нагадував теж дорослу дитину.

Стояли останні вересневі дні, супокійні й прозорі. Шкляне повітря злегка тримтіло, як золота волосінь. Деся недалечко вже причаїлась розмаїто-жовта осінь, в чудернацькому клоунським балахоні і з блискучими мідяними таламбасами. Почувалось—ще крок, ще рух, і вдарить вона в таламбаси, і розіб'ється супокійна дзвінка синява, як коштовний кришталь на скалки. Затримтить в-останнє і спалахне тоді цитриновими язиками біда й сухотна багрянь...

І ось Шляховий бачить: Катря висипала до купи повнісінький кошик жовтобоких яблук. І раптом вся випросталась—руки до голови знялися, стоїть, нервово хустину зав'язує. Тоді тихо-тихо повернула голову до хати.

Очі уважно по вікнах перебігли. Вся постать—вагання... І ось уже йде стежкою, до хати прямує. Йде швидко, ніби боїться, щоб її хто не спинив.

Цокнула клямка—ввійшла вона—трохи ніякова і трохи бліда. Шляховий встав од вікна і ступив їй назустріч два кроки.

— Катре...

Він вимовив це ім'я напівзапитливо і з незрозумілим передчуттям чогось тривожно-радісного і хмільного, що насувалось на нього.

Катря зупинилась і звела глибокі сірі очі з чудесним золотавим мигтінням.

— Ви тут... товаришу Шляховий, а я думала, що вас зовсім немає в хаті. Прийшла води напиться.

Але Шляховий уже спіймав у її голосі якісь особливі нотки і враз схвилювався глибоко і тривожно:

— Катря,—бились у голові сліпуче-білі крила.—Катря!

Вона поволі підійшла до цebra з водою, набрала повен кухоль, ковтнула два рази і знову поставила кухоль на місце. Повернулась і мовчки сіла на лаві. Шляховий підійшов ближче і спитав:

— Що, заморились... у садку?

Але Катря не відповідає. І зненацька блискуче мигтіння сірих очей спалахнуло пожежою. Вони горять, оці очі, віхті золотого проміння губляться на підборідді, на плечах, на грудях. Катря підводить голову і дивиться на Шляхового пильним, довгим поглядом. Дивиться мовчки, уперто, засипає промінням... І враз ворухнулись губи:

— Ех, ви ж... комсомол мій!..

Вона рвучко встала і пішла до порога. Та назустріч ввійшов Теохван Голуб.

— Куди це, куди? Чи не в школу «процвіщаться»?

Старий, певно, натякав на «Просвіту». І вже звернувшись до Шляхового, пригвоздив його своїм тяжким олив'яним зором.

— Чи ви бачили коли таке ледащо? Вивчив її, в люди, можна сказати, вивів, а вона таке... ні в тин, ні в ворота. Вчителювати не хоче, заміж не хоче... І сама дівка не знає, що хоче. Таке уродилось...

Катря почервоніла і трохи з досадою відповіла:

— Ну що вам, тату, з мого вчителювання? Адже ж ви самі винні, що в інше село не пускаєте... Та хіба вам і не шкода мене, що заміж випихаєте?

— Не шкода, кажеш... Бачте, яка вона в мене. Голос, як сурмонька, та чортова думонька... Почекай, що ти робитимеш, як з голоду будемо пухнути?

— Коли ж це буде? Хіба неврожай, чи як?—Озався Шляховий.

Важко гупаючи чобітьми ввійшов Спиридон. Поливаючи з рота водою, почав мити руки.

— Мова не про неврожай. Я кажу нащот розвборстки. Все ж заберуть до цурки. Коли такечки й далі йтиме, висівки їсти будемо.

Теохван давив водянистим тяжким зором своїх старечих очей і Шляховому здавалось, що старий Голуб обвинувачує безпосередньо його в усіх своїх нещастях. Він відчув раптом і від цих слів, і від затаєної думки в Теохванових очах якусь ніяковість, приниженість. Кахикнув і промовив:

— Що ж, державі теж потрібний хліб. Народу ж і повертається—на школи, «Просвіти»...

— На галіхве комисарам—похмуро доказав Спиридон.

— Буває. Без цього не можна. Та ми йдемо до того часу, коли зрештою усякі податки буде скасовано, коли...

— Коли й нас не буде,—знову перебив Спиридон.

— Атож, видно й хати, та далеко чухрати.

— А далеко,—згодився Шляховий.—Труднощі, правда, великі, але ж пролетаріят зрештою переможе таки на всім світі.

— Да, що й казати,—насупився Теохван,—пролетарія народ горлатий. Не боїться голота ні дощу, ні болота...

— Хоч злидні, та з перцем—кинув Спиридон.

— Ну, на віщо це я?—Подумав Шляховий.—Кому це потрібно—агітувати куркулів. Та хіба ж їм це треба говорити? Ах, зовсім не те, зовсім...

— Пролетаріят це така сила, така сила...—знову почав він і замовк.— Ну, навіщо це, навіщо? Кому я кажу це,—майнула думка. Але він не міг чомусь сказати щось інше, потрібне. Десь у середині в нього хтось кричав:

— Правда, голота не боїться, нічого не боїться. І плює вам у пику на ваші погрози й кепкування. О, голота таки ще придушить вас, ще ви довіку пам'ятатимете голоту!

Але з губ злітали тільки загальні речення про могутність пролетаріяту, убогі й мізерні перед ворожим обличчям «хазяїна». Та тут і з самим Теохваном трапилась раптом якась зміна. Він зіщулювся, увесь зів'яв якось, похнюпившись заговорив:

— Та мені що. Я вже старий. Хіба ж я, крий боже, проти власті, чи що? Власть підходяща, а що собітяжників багато та жидів, або, сказати, значить, явреїв, то це, значить, тоже я не проти цього, бо всякому ж треба їсти. Воно кожному—«дай», ніхто не скаже «на»!..

Шляховий зрозумів, що старий Голуб злякався, чи не заїхав він бу-
ра своїм язиком куди не треба, і хитро повернув голоблі назад. Та в цю хвилину Спиридон підвів своє червоне, з котячими очима обличчя. Мить подивився на батька з невимовним призириством і огидою. Тоді мовчки плюнув на долівку і з силою хряпнув за собою дверима.

— У борщ собі, сукин сину!—крикнув услід йому Теохван.

VI.

Чорні неясні схлипи і шепіт, нерозгаданий звук зідхання, вогкі дотики темряви—ховав нашпорошений сад. Пізній вечір блукав між похмурих дерев, плазував до освітленого Катриного вікна, що виходило просто в густий вишник.

Щось потягло Шляхового до саду. Він пригадав, як зривали тут учора останні яблука, пригадав Катрю.

— Що вона хоче, що вона хоче од мене, ця дівчина?—думав він. — Коли любить, чого ж тікає, дратує... Чому такими ласками сиплять очі, і чому такі зневажливі, байдужі її слова. Хоче помучити? Куркулська кров говорить—сама себе катує, не до пари, мовляв, парубок? Ні! Так що ж тоді, що?

Шляховий блукав у темряві, обходив стовбури, щоб не стукнутись лобом, ловив таємниче шемрання навколо.

Почав падати тихий осінній дощик. Зразу все причаїлось навкруги, припинило зідхання, тільки листя на деревах зашамотіло від дрібних крапель, ніби якесь створіння стало перебирати лапками між галуззям.

Раптом десь далеко, в іншому кутку сада, затріщав тин. Щось глухо гупнуло, скочивши на землю.

Шляховий прислухався. Тихо. І враз почув кроки. Хтось ішов, глухо ступаючи, зачіпаючись за віття, просто на Шляхового. Він приник до стовбура. Кроки наближались.

Шляховий пригадав, що невідома особа вже не раз уночі одвідувала сад, він не раз ще раніше чув підозрілі кроки... Згадалась така чудернацька Катрина поведінка тоді в клуні, коли він схопив одріза і хотів бігти...

— Тепер довідаюсь—хто, не втечеш,—думав він і пальці заклакли на холодній цівці куцака.

Зненацька кроки стихли. Що таке? Ага, невідомий зупинився і, певно, прислухається. Шляховий притаїв подих. І знову загунали кроки. Хтось ішов садом, намагаючись ступати якомога тихше, часто зупиняючись і слухаючи навколо тишу. Та в невідомого були, мабуть, грубі важкі чоботи і, як не намагався він тихо ступати, звук його кроків глухо розносився в темряві.

Незабаром Шляховий примітив між деревами чорну постать. Вона пройшла мимо нього, прямуючи просто до освітленого Катриного вікна, що жовтіло вдалені світлою плямою. Обережно Шляховий поліз навзріди.

— Встигну скочити і схопити,—думав він.—Треба прослідкувати, що йому тут потрібно.

І зненацька зникла жовта пляма. Що це? Катря погасила світло? Ні, не може бути. Невідомий, певно, заступив її своєю постаттю. Так, ось він сів під вікном. Слухає. Піднявся, нахилився до шибки... Що ж це? Він стукає, він стукає в шибку... Так, тихо, обережно постукав... Тричі...

І несподіванка, і раптові ревності, і здивування заклекотіло в серці. Шляховий не знав що робити.

— Коханець? Бандит який? Чи злочинець?...—як карусель, ходила від гадок голова.

Тррісь!..—суха гілка під ногою.

— Чоррт! Сатана!... Чортяка!—злісно вилаявся Шляховий—і хутко кинувся вперед. Але вже було пізно—невідомий зник у темряві.

Шляховий біг слідом, не відстаючи. Тяжко гупали чоботи втікача.

— Стій! Стій! Стрілятиму!

Даремно. Затріщав тин. На мить вималювалась на ньому чорна по-
стать. В ту ж мить сніп вогню рванув повітря—Шляховий вистрелив. Десь
за тином, віддаляючись, загупали важкі чоботи...

VII.

На другий день після випадку в саду, Шляховий дізнався, що Катря
хвора. Вона лежала в своїй кімнаті і нікуди не виходила.

— Чи не в звязку це з учорашнім?—думав Шляховий.—Вона, безпе-
ечно, не може не знати про вчорашню подію і мій постріл у садку. Безу-
мовно, вона чула про це від Спиридона, що вискочив тоді на звук випалу.
Ясно, що тут щось є.

Увечері в школі була читка п'єси. Катрі не було. Вона переказала, що
участи у виставі на цей раз не братиме.

П'єсу читав Шляховий. На стільцях, на лавах, на лутках розмістились
хлопці й дівчата—драмгурток. Тут був увесь комсомольський осередок у
повному складі та ще декілька хлопців—«просвітян». Було й дві дівчини,
що увесь час сиділи собі вдвох на одному стільчику, щільно обнявши одна
другу.

Ззаду в них примостився Михайло Лазарчук. Він увесь час щось на-
шіптував їм на вухо, від чого дівчата душилися від реготу і затуляли чер-
воні обличчя фартухами. А Лазарчукові пувички-оченята задоволено біга-
ли в усі боки і від того він ще дужче скидався на мишу.

Шумило й Гармидер сиділи по обидва боки від Шляхового, обоє в
шапках, і уважно слухали читання.

Шляховий читав майстерно, голосно, кожне речення вібрувало у нього
всіма відтінками, читаючи, він удавав тих осіб, про яких ішла мова. Де-да-
лі він сам все дужче захоплювався читанням, і коли скінчив, у кімнаті на
хвилину запанувала мертва тиша. Навіть дівчата, що сиділи на одному
стільці, незрозуміло й розгублено закліпали повіками.

Раптом Лаврін Гармидер тяжко зідхнув, завовтузився і підвівся.

— Чули, товариші? Всі чули чтеніє? Як вам? Га? Товариш Шляхо-
вий прочитав нам тут про Назара Стодолю. Правильно прочитав, товари-
ші. Тільки книжка й наука може нам пояснити що й до чого. Товариш
Шляховий такий же чоловік, як усі, і замішка у його в голові однакова,
товариші.

— Така, як і в мене, і в тебе, Лазарчук, і в усіх нас. Чому ж ніхто з
нас не може такечки вчитати, як вичитував товариш Шляховий? Очінь про-
сто—темнота наша. Не вчимось ми. Книжки й досі цураємось...

— Брось, Блин Блинович, антїмонію... Тут тобі не бюра зобралась,—
не втерпів Лазарчук.—Хай на зібранні скажеш...

Гармидер спалахнув карими овечими очима.

— А тут що? Не комсомольці? Комсомол скрізь. Скрізь! Бо може
мені, як секлітарю ячейки, серце болить. Всім нада равняться на товариша
Шляхового. Науку всю землю перевернути може...

Гармидер аж упрів, виголошуючи свою промову. Сопучи, він сів.

Комсомольці з полегшенням зідхнули—нарешті, мовляв, скінчився нудний і нікому не потрібний вставний епізод у сьогоднішній роботі.

Шляховий почав розподіляти ролі. Робилось це дуже просто: проголошувалась дієва особа і потім Шляховий називав прізвище, кому її виконувати.

Гарних виконавців у драмгуртку було обмаль і тому головні ролі завжди виконував сам Шляховий. Сьогодні він лишив для себе роль Назара.

А хто ж—Галя?—обвів він очима дівчат.

Катрі, що завжди брала головну жіночу роль, сьогодні не було. Отже треба вибирати когось іншого.

— Хима,—подумав.—А чому б і справді не Хима? Вона не погано грає, хай привчається. Та й постать у неї гарна, не згірше від Катриної...

— Химо, чи не взяла б ти Галю, га?

Хима сиділа десь позаду, за спинами всіх. Вона підвела зашарене обличчя і очі всіх звернулись до неї. Від того вона ще більше почервоніла і, намагаючись сховатись кудись як-надалі, видушила з себе:

— Як нікого більше немає... то тоді...

— І чудесно!—гукнув Шляховий.—Чудесно. Галя буде добра, не згірше від Теохванової...

І раптом чомусь у кімнаті стало надзвичайно тихо. Звідкілясь, з найдальшого кутка, до освітленого кола метнулась тінь. Грюкнули чоботи, і Коровайний, похмурий і блідий, як смерть, опинився перед Шляховим.

— Ти... ти режисор тут, чи ні?—кинув йому в обличчя парубок.

Руки йому тряслись, а вся струнка постать, здається, зломилась від болю.

— Ти режисор?.. Отвічай!..

Шляховий дивився ніяково й розгублено просто в обличчя Коровайному.

— Режисер? Ну... я...

— Так чого ж ти собі главні ролі береш? Говори!.. Думаєш, як ти режисор, так тобі тільки й грати! А остальні хай без слів, вроді як народ... Ні, усім треба вчитись грати, от і Лаврін говорив це... А ти, як хороша роль, так і сів на неї—нікому!.. І Гната, і Назара... а нам що? Думаєш—не зіграєм? Зіграєм...

— Тривай... так що ж ти хочеш?..

— Ясно, що хочу...

— Та він хоче Назара грати,—подав хтось голос.

Шляховий здвигнув плечима.

— Назара? Але ж товариш Коровайний двох слів на сцені звязати не може. Він не знає, де руки дівати, як завіса підніметься, а ви—Назара...

— Та то ж не ми, то він,—знову прогук той же голос.

— А чому ж? Інші ж грають, їм можна,—промовив Коровайний.—На перший раз мо' трохи не так, на другий раз зіграю—всім прахтікуватись треба...

Дехто засміявся, дехто співчутливо хитав Коровайному головою. Зашелестів шепіт.

Шляховий провів себе рукою по лобі:

— Я згодний. Хай Коровайний грає Назара...

Гармидер зірвався з місця.

— Що ти, Шляховий, робиш? Виставу споганити? прогоріти? З волости ж приїдуть дивитись...

Шляховий посміхнувся.

— Не бійся, не прогоримо. Звичайно, Коровайний буде виконувати цю роль тільки тоді, коли всі, увесь драмгурток побачить, що він грає її не погано. Хай навіть не блискуче, а просто не погано. І цього буде досить. Даю слово, що роля тоді за Коровайним.

— Хай пробує! Дати йому! Хай репетірує!—закричало кілька голосів.

— Ідьоть!—ляпнув Гармидер шапкою по столу.—Кажу, ідьоть!...

З перших же рухів, з перших слів стало очевидно, що роля Назара не для Коровайного.

Перший не витримав цієї «проби» Лазарчук:

— Годі! Не годиться... Не гайте часу...

Шляховий обвів усіх очима:

— Як хочете, кажіть. Можна репетірувати далі. Але, звичайно, й так уже ясно. Коровайний цієї ролі виконати не зможе.

Коровайний, мабуть, і сам відчував себе не в своїй тарілці. Він тепер го червонів, то блід, і не знав, де подіти свої руки.

— Та то він з Химою хотів на сцені поцілуватись,—спокійно зауважив Лазарчук.—І вся антімонія тут... Не знав тільки, як промблему рішити—треба до режисьора присікатись...

Всі зареготали, Хима одвернулась, а Коровайний злісно бликнув на Лазарчука потемнілими очима з-під білястих брів. Потім подивився на Шляхового довгим, негарним поглядом, хотів щось сказати, але стримав себе і мовчки вийшов із кімнати.

VIII.

Ранком, коли Шляховий іще спав, хтось постукав до нього.

Увійшовдесяцький із сільради.

— Гречуха прислав, щоб у зборню зараз же прийшли. Ехстрено просить...

— А що там таке?

— Не знаю. Ехстрено, сказав, щоб прийшли.

Коли Шляховий прийшов до сільради, Гречуха саме розмовляв із старою вдовою Павленчихою. Насуплений, мов хмара, він сидів на розі столу і ледве кивнув до Шляхового головою на його привітання.

Павленчиха, низенька, суха баба із жовтими, як у шуліки, округлими очима і з гострим пташиним носом, стояла перед Гречухою і мало не за кожним своїм словом низько йому кланялась.

— Та не кланяйся, бабо, не кланяйся, я не цар,—сердито зупиняв її він.—Краще до діла кажи...

— Та я ж до діла... «Ніякого пособія, кажуть, тобі не дамо, бо твій син у нас по списку як дізентір лічиться»... А навіщо ті списки, питаю, як він у мене в хаті сам своєю персоною сидить. Чи я ж його вижену? Не подужаю, стара вже... Колись було покійному Павлові жеребців халастати допомагала—їй-бо правда, не брешу, а тепер я нікуди не судна...

— Ну, а зараз же—де твій син?

— Та чи я за ним слідком ходжу, чи що?.. Переночував та й пішов. Удень десь по ямах переховується, а вночі торготить: одчиняй. Поїсть, переспить трохи та й знову чкурне. Двічі за ним із волости приходили. Та не заберуть ніяк. Раз утік, а другого разу і вдома не було. Я вже оце прошу-молю його: іди ти від мене, бога ради. Не дають через тебе мені ні пособія, кажу, ні хліба... Іди, говорю, служи, лобуряко, доки ж його байдики бити—великий, кажу, бовдуре, вродився.

— Ну, а він що?

— Що? Йому що? Визвіряться на мене, то я й замовкну. Цур тобі, пек, думаю.

Павленчиха до самого пояса вклонилася і затараторила:

— Візьміть його, прошу вас, від мене. Бо ніякого ж пособія через його. І мені скрута, і від його ні діла, ні роботи. Заберіть та й оприділіть мені скільки там... Треба ж і їсти, треба й посіяти щось. Злидні, самі знаєте...

Вона помовчала трохи, ніби міркуючи, чи казати все, чи не треба, тоді підперла правою рукою підборіддя і, наче з жалем, промовила:

— А позавчора оце вночі приходять—і, лишенько! Вся рука в крові і шкура так і здерта з неї...

Шляховий ураз стріпнувся. Пригадав, як він стріляв на невідомого в садку.

— Чи не він, бува?—подумав.—Це було позавчора... Але невже тут замішана Катря?

І чомусь йому здавалось, що це таки справді він поранив Павленчишиного сина-дезертира.

Гречуха раптом устав, потягся всім тілом і позіхнув. Потім звернувся до Шляхового.

— Ну що, чув? Усе чув?

— Що саме?

Що баба тут—кинув на Павленчиху—розповідала? Прийшла на свого сина жалітись, що він дезертир у неї. Чув? Просить, щоб забрали його в армію. О!..—підняв угору палець Гречуха.—Це ж можна в газеті описати. От що я думаю. Непремінно треба... Та це ж... велика перемога... Мати виряджає сина-дезертира в армію! Це ж свідомість яка! Га, Шляховий?..

Шляховий стиснув плечима.

— Яка ж тут, власне, свідомість, товаришу Гречухо? Баба хоче одержати з комнезаможу допомогу, а їй не дають, бо в неї син дезертир. Баба—удова, їй самій нічого їсти, а тут ще годуй такого телепня-сина...

Гречуха враз різко повернувся до Шляхового.

— Ну, то що? То що? Хто про це буде знати? А це факт, це такий факт, що його, коли видрукувати в газеті, вся страна совєцька прочитає... Мати відправила на фронт сина-дезертира. Та це ж, розумієш, такий момент...

Шляховий хотів щось сказати, але Гречуха перебив:

Що, брехня? Зовсім не брехня! Чому вона відправляє його на фронт, це інша справа. Тут треба про самий момент написати. О!... А це дух підняти може. Ого-го ще й як! І в порядку партійної дисципліни, я пропоную тобі на завтра написати про це статейку. Точка.

— Оце й усе?—запитав Шляховий.—Тільки для цього мене й покликано сюди?

— Ні, хлопче, справа інша, сурйозна для тебе справа,—знову насупився Гречуха.

Легенько підштовхуючи Павленчиху в плечі, він вирядив її з хати.

— Буде зделано,—крикнув їй з порога і пристукнув дверима.

Шляховий дивився з деякою тривогою на невимовні тверді Гречухині рухи, на вперте його підборіддя, на жорстоку складку, що з'явилась на перенісці.

Урочисто-чіткою ходою Гречуха підійшов до столу, відкинув шухлядку і вийняв звідти невеличкий пакунок книжок...

— Тобі ці книжки знайомі?—звернувся він до Шляхового.

Шляховий глянув і похолов, здивований і збентежений: це була та сама просвітянська контр-революційна література, що він її хотів знищити і дав погратись дівчатам.

Гречуха, здається, слідував, як зміниться у Шляхового обличчя.

— Ну, що, виходить—знайомі книжечки? Та й печатки тут нашої «Просвіти».

— Як вони попали до вас?—міг лише спитати Шляховий.

— А ти ж кому їх давав?

— Я... дітям, що грались тоді біля школи. Це контр-революційні видання, я хотів їх знищити зовсім...

— А чому ж не знищив?

— Думав, хай діти пограються. Однаково ж порвуть...

Гречуха, здається, над чимось міркував.

— Он воно як ти кажеш. А ми ці книжечки в куркуля Дорогайченка відібрали. У Дорогайченка—розумієш? У злосного кулака і петлюрівця. Чтеніє там у нього було—чоловіка мабуть з десятків слухали... І Дорогайченко на тебе вказує, мовляв, ти йому дав із «Просвіти». Печатку просвітянську показує, що правда...

— Я вже розповів, як було діло,—сказав Шляховий.

— Розповів, але... якимось чином воно все ніби то дивно...

— Що ж, ви більше вірите Дорогайченкові, ніж мені? Таке виходить.

— Ні, виходить не таке. Хоча ти й... із мамашенькиних синків, але вірю, поки-що тобі... Але, братуха, дивись краще... щоб більше не давав дітям книжечками бавитись... А потім...

Гречуха пильно подивився на Шляхового, вивчаючи яке вражіння справлять на нього його слова:—А потім нам доведеться, мабуть, скоро на бандочку... Да, такі чутки ходять.

Кров ударила в скроні Шляховому. І зовсім не від того, що доведеться йти на банду. Навпаки, Шляховий у тайних думках своїх бажав такої зустрічі. Але він знав, що Гречуха зараз забалакав про банду виключно для «перевірки». Чи не зблідне, бува, позашкільник, «мамашенькин синок»?..

— Як треба буде, підемо,—здавлено промовив Шляховий.

— Да, йти треба. Книжечку геть, «Просвіту» геть, а гвинтовочку в руки та й плі... Го-го-го, ще буде часу і на «Просвіті», і на книжки. Нову «Просвіту» збудуємо—тіатр буде на п'ятсот чоловіка—не менше, завіса вся буде з червоної матерії, а по ній скрізь голубі квіточки... Ого-го, збудуємо! А зараз бандочка, да...

— Ви тільки про своє село, аби в Яругах театр був, а що вся радянська країна зруйнована, вам байдуже?

— Чому байдуже? Власть на місцях, чув? Кожний у себе робитиме. Як самі не збудуємо, нам ніхто не допоможе. А без «Просвіті» в Яругах не можна, народ дуже темний. Класової боротьби не розуміють—усі «християне», та й годі. Ні, ти скажи мені, який ти є селянин: бідняк, середняк, чи куркуль? О!..

Сперечатись далі з Гречухою було зайве. Шляховий змінив тему.

— У нас учителька є, Віра Олександрівна. Ніякої участі в роботі не бере. Скільки не балакав, не хоче. Хоча б книжки взялась видавати, або що. Мені самому доводиться скрізь.

— Попівна?

— Та вона ж.

— Нехай я сам побалакаю з нею. Я без усяких ніжностей—роби й конець. Буде вона в мене підлогу в «Просвіті» мити. А для попа треба якогось «суботника» вигадати. Хай, сукин дід, на совєцьку власть пороботає.

IX.

Перші лавки, як мухи, обліпила дітвора.

В шапках, у драних батьківських картузах, що налазять аж на носа, якимись невідомими шляхами діти умудрялись проскочити мимо всевидячих суворих очей і безжалісних рук шкільного сторожа Якова, що правив тепер за контроля.

До вистави лишилося ще, мабуть, із годину, а до залі вже поважно стали входити «дядюшки».

Жінок майже не було. Привілея відвідувати вистави, збори, сходки, цілком належить тільки голові дому, хазяїну. Це—закон і виконувалося його суворо й непорушно.

«Дядюшки» входили повагом, як і личить хазяїну, самотійній дорослій людині. Спокійно розгладжували долонями вуса й бороду, повагом оглядали стіни навколо і поволі сунули до свого місця.

Місця їхні—на перших лавах, і діти злітали, як горобці, коли тільки наближався до них такий дядюшка. На власному гіркому досвіді вони вже знали, що самовільне і безпідставне захоплення чужого місця негайно ж карається крутінням вуха з боку дупких «дядюшких» пальців із гострими великими нігтями.

На середніх і задніх лавах розмістилися хлопці з дівчатами. Як відомо, дівчина ще не жінка, а значить і не раба, отже право відвідувати виставу вона має, хоча й обов'язково спільно з «своїм» хлопцем.

Незабаром вся зала, що вміщує більше ніж сотню глядачів, повна-повнісінька. Сивий гомін густо колишеться над картузами, хустками, і над майстерно зачісаними чорними вихорями парубоцьких голів.

Стоїть безперервний лускіт, ніби всю хату завалили соломою. Це лускають насіння. Насіння—невід'ємний додаток до кожної вистави, до кожних зборів. І в цій галузі є справжні митці. Ось збоку сидить дівка з прищуватими щоками. У неї нижня губа вся чорна від лушпиння, а очі, мов від горілки, селовіють і по-дурному витріщаються на всі боки. За хвилину вона встигає розмолоти напевне сотню насин.

Пофарбована в зеленкуватий брудний колір, зшита з мішків, перед глядачами широко розп'ялась завіса. Вона раз-у-раз ворухиться від дотику до неї небачених осіб з того боку.

Це розпалює нетерплячку аудиторії і вона починає кричати. Власне не кричати, а ревти: га-га-га-а!..

Це значить, що час уже, мовляв, починати. І щоб утишити її запал, за завісою уже в п'ятий раз пронизливо ріже вуха дзвоник, позичений на час вистави у вчительки.

Нарешті дзвоник бовкнув уже, мабуть, вдесяте, і тоді завіса незграбно підкочується вгору. Востаннє прокотилась і стихла хвиля гомону. Тільки лускіт насіння, не вгаваючи порушує урочисту тишу.

Шляховий, загримований на рожевощогого, чорновусого Назара, стояв за лаштунками. Хима була на кону. Грала вона добре, і це зразу можна було відчутися по аудиторії—лускання насіння поволі стихло і чорна людська маса, як покірний упир, слухняно лягла до ніг.

Очі, очі, очі! Багато, безліч великих блискучих очей!.. Напруження і жадоба, покора і туга...

Коли Шляховий вийшов на кін, він одразу відчув, яка нашорошена й напружена зала. Він зрозумів, що вона переможена. Стоокій галасливий звір лежав покірно, тихий і заворожений.

Якось чудно забреніли у тиші перші слова Шляхового. І на кожний звук, відчував він, внутрішньо здригалась ця темна, стримана маса...

Далі й далі... Пливають слова, звуки, речення. Сами рухаються ноги, руки, брови. Все ніби в якомусь лоскотливому тумані... Ось любе, знайоме

обличчя—а, це ж вона, Хима... Ну да, тепер—Галя... Він обіймає її, цілує запашне волосся... А-а-а, що це? Що?..

Рвонулася тиша і впала...

А-а-а!..

І так чітко і ясно в залі:

— А погано грає дурак учитель!..

А-а-а!..

— Не віддають за дурака вчителя...

Майнули десятки чорних рук... І десь, як у барабан—глухий велетенський:

— Бум, бум!..

Шшшу...—впала, як мур, завіса...

І тоді ясно, боляче ясно, почув Шляховий:

— Коровайний... От гад...

— Коровайний...

— Спортив спітакль...

— Коровайний...

І нараз—великі стривожені очі... Очі—і жах, і біль... Очі—і дві срібних тримтячих слёзи...

Хима! Це—Хима...

Тоді Шляховий підійшов до неї. Взяв за руку.

— За віщо ж це він? За віщо він так... гидко?..

Х.

Вчинок Коровайного обговорював осередок.

Ухвалили: «З огляду на те, що за тов. Коровайним раніше ніяких провин не помічалось, некомсомольський же вчинок з боку тов. Коровайного підчас вистави було викликано особистим моментом (а саме—ставленням до т. Шляхового) і особливої перешкоди що до дальнішого переможного розвитку революції тов. Коровайний своїм вчинком не поставив, обмежитися на перший раз суворою доганою і попередити, що в разі повторення подібних вчинків, тов. Коровайного буде виключено з комсомолу».

Шляховий нервувався і думав:

— Звичайно, безпосередньо перешкоди революції Коровайний не поставив, це справедливо вони відзначили, але коли б щось подібне зробив я, мене не вагаючись викинули б з осередка.

Було в нього тяжко на серці, часом находила незрозуміла туга, і тоді він ходив суворий і похмурий...

Протисамогоновий «суботник» вирішено було влаштувати так, щоб ніхто, крім комсомольців, заздалегідь не довідався про це. Треба було наскочити раптово, як грім серед ясного неба.

Зібралися просто в Гречухи, у його в хаті. Довго сперечалися—хто з ким має йти. Нарешті поділились на групи, по два чоловіки. Кожній групі було призначено певний куток.

Про Шляхового ніби зовсім забули. Ні до якої групи він не попав.

— Що це, навмисне Гречуха робить так, чи таки дійсно забув... — подумав він.

Але Гречуха не забув. Нараз зупинив на Шляховому погляд і промовив:

— Що ж до товариша Шляхового, я... не знаю. Чи ти хочеш теж піти з нами?

Шляховий спалахнув:

— А чим же я гірший за них? Що я, з обріза стріляти не вмію?

— Стріляти вмієш, та тільки нікого не вб'єш—рука в тебе дрогне...

— Ні, я прошу призначити й мене.

— Доведеться ж трусити скрізь—по хлівах, по хижах. Апарати трощити на місці. Нечиста це робота...

Але побачивши на обличчі у Шляхового вперте заперечення, Гречуха подумав і вирішив:

— Ну що ж, до Шумила з Дібровою йди. Шумило старший буде у вашій групі.

Розійшлися швидко, намагаючись заскочити самогонників несподівано.

Надходив вечір. На вербах кричало гайвороння. Пахло мокрим бур'яном і гнилим листом.

— Я думаю, зараз просто до Марини, до вдови,—запропонував Шумило.

— Шкода, — відповів Діброва.—Цетверо ж дітей у неї, і чоловіка немає.

Він жалісно блимав білими риб'ячими очима, таранкуватий і сутулий. Шумило зневажливо скривився:

— У неї що-ночі новий чоловік. Шлюха над шлюхами. Думаєш, як тебе, прекрасного Йосипа, не пускає, то вже й чоловіка не має. Ого-го...

— Я й сам не хочу,—засіпав губами Діброва.

Шумило зареготав.

Ішли й дивились над хатами, над деревами—чи не помітно де тоненької запони синього диму?

Маринина хата стояла край оболоні. Щоб заскочити несподівано, не релізли через тин. Таким чином просто з города підійшли до сіней.

Ввійшли в хату. Марина—пухка, блакитноока, ще молода жінка, привітно зустріла. Шумило пощипав себе за верхню губу, де вже починали вилазити чорні вусики, і занадто піднесено проказав:

— Ми до тебе, Марино, не в гості прийшли. По ділу.

— Кажіть по якому.

Марина сіла скраю на полу й подивилась на піч, звідкіля визирало кілька пар цікавих дитячих оченят.

— А ну, ви!—прикрикнула вона.—Повкривайтесь там, не вилазьте мені з-під рядна!

Дитячі голівки негайно зникли.

— Ми, Марино, прийшли до тебе трусити самогон. Оддай апарата.

Очі Маринині раптом поширились і зробились округлі й глибокі.

— Апа-парата?... Нема в мене ніякого апа...

— Не бреш, Марино. Краще сама віддай, а то все 'дно знайдемо. Тоді гірше буде. Йй-бо, гірше...

Шляховий почував тут комедію. Видно було, що Шумило зовсім не те каже, що треба сказати, і взагалі все виходить якось не так, як повинно б бути.

Це зрозуміла, мабуть, і сама Марина. Вона широко й по дурному посміхнулась:

— Шукайте. Як знайдете—ваш.

Шумило обвів усіх непевним поглядом:

— Чуєте? Каже, щоб шукали. Давайте, значить... пошукаємо.

Він устав, а за ним і Діброва.

— Шукайте, шукайте,—посміхнулась Марина.—Мо' що й знайдете... Діброва підійшов і повагом зазирнув під піч.

— Нічого...

Шумило раптом оживився.

— Знаєте що, хлопці? Ви шукайте тут і в сінях, а я піду в коморі подивлюся. Ходім, Марино, одіпреш....

Марина зняла зі стіни одмичку й пішла за Шумилом. Шляховий лишився з Дібровою.

— Де ж його тут, у цорта, шукати, коли хата порожня?—намагався пожартувати Діброва.

Вони обидва сіли на лавці й чекали.

Через десять хвилин повернувся Шумило з Мариною. Він був трохи блідий, а Марина, навпаки, червона й розпатлана.

— Нічого немає там, у коморі,—промовив Шумило, намагаючись не дивитись у вічі товаришам.

Шляховий поглянув на нього, на Марину, і зрозумів. Йому зробилося гидко.

— Ходімо звідси,—кинув він, і перший пішов до дверей.

Аж на подвір'ї наздогнав його Шумило:

— Чого ти так утік? Посиділи б у неї трохи... Вона, знаєш, баба нічого...—але зазирнувши Шляховому в обличчя, зніяковів і замовк.

Коли проходили мимо подвір'я Порфирія Рептуха—колишнього волеосного старшини, найбільшого дуки на селі, почули галас.

Кричав Гармидер і Лазарчук, до них прилучав свого тоненького, як у птички, голоска, сам хазяїн—Рептух, сухий довгов'язий чоловічок, уже сивуватий, з гостренькою, клинчиком, борідкою.

Гармидер високо тримав у себе над головою сулію з рідиною.

— Самогон витрусили, вигукнув Діброва.—Бач, вони не так як ми.

— Апарата знайдіть, тоді й забирайте,—голосно пищав Рептух.—А сулію брати ви не маєте ніякого права. Що? Нема такого права, говорю вам. У мене жінка рематизмом страдає, їй тіло треба розтирати. Що? Купив я, а не вигнав. Шукайте апарата, а сулії не маєте права...

Брязззз!..

Гармидер з силою брязнув сулюю об ворота. Розлетілись скалки, від самогона на дошках мокрі плями...

— Оце тобі твоє право!.. Знаєш наказа, що самогона не можна в хаті тримати?.. Які там ліки. Знаємо вас!..

— Право? Я знайду своє право. Я не боюся... Що? Не налякаєте! Я всі закони краще від вас знаю... Що?..

Гармидер і Лазарчук пішли на вулицю, але в воротях Гармидер ще раз повернувся і посварився кулаком:

— Чекай, ось іще протокола напишемо, куркульська твоя душа, штраф заплатиш. Ми з тебе твій дух виб'ємо. Ти не думай, що як тебе і досі величають Порфирієм Гавриловичом, так твоє царювання без кінця буде? Ого! І пух твій розвіємо. Ні-ні-бе не лишиться... Буде порожній рептух, до кінця спорожнимо.

Увечері того дня Спиридон спитав Шляхового:

— Ну що, чули новину?

— Яку?

— Ге, то ви й не чули, виходить. А вам воно, мабуть, найінтересніше буде. Банда через Михновці пройшла вчора.

— Михновці? Та це ж верстов тридцять звідцїля?

— Атож. Все село про це баяси точить, а ви нічого не знаєте. Дядько михновський приїхав, розповідав оце.

— Значить Гречуха не брехав,—подумав Шляховий. І враз ним опанував якийсь піднесений, хвилюючий настрій. Майже весело звернувся він до Спиридона.

— Ну, і що ж той дядько розповідає?

— Та що ж? Камуністів чотирьох зарубали, комисарику там якомусь, чи продагенту, живіт випотрошили. Усе, як помагається. Гостра банда, кажуть—Голованя.

Знову, як колись біля машини, Шляховий примітив, що Спиридон зловісно примружив маленькі зеленкуваті очі... Десь глибоко, аж на самому дні, заховалися в них два гострих пронизливих чоловічки.

— Так, це ворог, ворог найлютіший, найжорстокіший,—подумав Шляховий.—У відповідний момент він без жодного вагання виставить пазурі і стрибне на свою жертву ззаду.

І від передчуття чогось незвичайного, буйного і тривожного, Шляховий раптом відчув, як холодні тонюсінькі гострички затанцювали у нього на спині. І враз, так само як і з'явився, зник його задержуватий піднесений настрій. Глухо, наче не своїм голосом, він сказав:

— Ну що ж, банда—хай банда. Вона сюди не прийде, у нас ні цукроварень немає, ні шкіряних заводів—грабувати нічого. А прийде—будемо воювати.

— Атож, будемо воювати,—загадково відповів у тон Шляховому Спиридон.

Ввійшла в хату Катря.

— А-а, товаришу Шляховий—протягла вона.—Давненько я вас не бачила.

— Я вас теж. Ви хворіли, чи що?

— Так, трохи була занедужала. А з вами, я чула, халепа трапилась?

— Цеб-то?

— На виставі. Коровайний там щось крикнув підчас дії, образив вас?

Шляховий чомусь густо почервонів.

— Всі знають,—подумав він,—усе село. Може, навіть, здогадуються через віщо таке лучилось.

Спиридон теж устрям у розмову:

— Ще добре, що він вас каменюкою не саданув. Я вам скажу, а ви послухайте моєї поради—не зв'язуйтеся ви з ними... Не по дорозі вам... Ви подивіться на себе й на них. То ж, вибачте мені на слові, босота. Босаячня, гультіпа безпросвітня. А ви ж...

— Тривайте,—зупинив його Шляховий,—ви ж це про кого? Хто це—вони?

Спиридон на мить ніби зніяковіло кліпнув віями, а тоді тихо, але твердо проказав:

— Та вони ж... Камсосмол...

Але в цю хвилину втрутилась Катря:

— Власне кажучи, це діло не наше. Хіба ж таки товариш Шляховий маненький, чи що. Він бачить і знає сам, що робить. Правда ж?—хитнула головою до Шляхового.

Шляховий подивився на неї довгим, чудним поглядом.

— Правда...

XI.

Урочисті річні збори «Просвіти» було призначено на неділю ввечері.

Шляховий хвилювався—річні збори—це ж огляд діяльності всього товариства, це ж підсумки за рік і його роботи, вчителя-позашкільника.

Він у думках перебіг увесь шлях Яруганської «Просвіти» під його керівництвом. Так, було багато зроблено. Майже що-тижня він сам читає селянам лекції. Працює, його гордоші—школа дікнепу, з неймовірним зусиллям утворив він просвітянський хор і драмгурток. Але як ще багато треба було зробити!

Шляховий пригадав, що, як правило, всі лекції й читання, відвідує виключно молодь. Дорослі селяни увечері йдуть не до «Просвіти», а в «зборню». «Зборня» відіграє для них ролю клубу, посидіти у ній для «старичків» те ж, що німцєві газета. Членами «Просвіти» є ще багато куркулів, які, коли б тільки змогли, уперто гнули б свою лінію і в просвітянській раді, і взагалі у всій роботі...

На збори із волвиконкому мусив був приїхати завідатель волнаросвіти товариш Мед. Шляховий чув якось про нього, що це особа дуже хитра і

причеплива до кожного дріб'язку, особливо коли хто їй не сподобається. Отже цей приїзд теж був не дуже приємний для Шляхового.

Думав іще Шляховий про те, що в осередкові він не веде ніякої політосвітроботи, хіба коли-не-коли поставить доповідь на загальних зборах про міжнародне становище, про війну з Польщею і Врангельом. Та й яка робота? Добре вже те, що він зумів притягти всіх комсомольців до «Просвіти». Тепер без комсомольської участі не проходить жодна вистава, жодна лекція. Це, мабуть, товаришеві Медові дуже сподобається...

Про Меда тут Шляховий подумав зовсім не того, що йому була потрібна похвала завволнаросвіти. «Просвіта» була під впливом комсомольського осередку—не скрізь було так само. Це було просто досягнення, дуже велике досягнення, варте уваги.

О, комсомольці могли зробити в «Просвіті» дуже багато, але ж їх відтягала щоденна поточна робота. Ось уже три дні, як під керівництвом Гречухи й Гармидера вони працюють на полі—вкупі з усім комнезамом засівають земельні клаптики червоноармійських сімей. А там—облава на дезертирів, там, дивись, лишки земельні виявляти—знову робота...

В неділю вдень трапився один випадок, що цілком поспував Шляховому настрої. Олексі Стратієнкові батько розбив голову.

Стратієнко—тихий, лагідний хлопчина, член яружанського комсомольського осередку, син найбіднішого селянина, пішов до комсомолу одним із перших у Яругах. Спочатку батько косо дивився на це, а потім махнув рукою:

— Хай, як знає. Може колись до комисара в партії дослужиться...

Ще ні до яких «чинів» Олекса не «дослужився», як трапилося таке: захворіла Стратієнкова мати. Захворіла тяжко—треба було негайно везти до лікарні, до повітового міста, мало не за тридцять верстов. А тут, як на гріх, кобили немає вдома—у «підводах»...

Кинувся старий Стратієнко по сусідах.

— Дайте коня, жінку треба до дохтаря везти...

Ніхто не дає. У того—оранка, у того—теж у «підводах», ще в іншого—чогось зашкутильгав кінь...

Що його робити? Цілий день бігав старий—не дістав коня. А жінці тимчасом погіршало—криком-кричати стала: пече щось у середині. Кинувся тоді Стратієнко до Карпенюка Йони. У того пара—добрі коні... Забирали, реквізували, але всього ще не встигли взяти—коні лишилися.

Карпенюк і слухати не схотів.

— Не дам.

— Чому? Адже ж коні дома...

— Дома. А дати не дам.

— Гріх. Лихо в мене таке... Не дурно ж,—я віддячу...

Карпенюк підійшов близьенько, близьенько. Втупив очі просто в Стратієнкове обличчя:

— Кансомолам не даю. Хай тобі син дасть. Він же в тебе кисломонець, у камисари готуєш... Не дам. Пойняв? Н-не дам!..

Стратієнко «пойняв». Зціпив кулаки, але не вдарив, не насмілювався... Мовчки вийшов за ворота.

Дома, на подвір'ї, назустріч Олекса.

— Куди?

— У «Просвіту». Там сьогодні увесь комсомол.

— Ось тобі, сукин сину, ось тобі!—Сукуватий ціпок упав на плечі.

— За віщо, тату?... За віщо?... Ой!.. За ві...

Ціпок з силою гахнув по тім'ї. В очах потемніло, чорні й червоні кола забігали, заметушились... Олекса впав...

— Оце тобі—комсомол. Через тебе коня не дістав... Мати помирає...

Збіглись сусіди. Хтось до сільради майнув. Лютував Гречуха, аж слиною сходив:

— Та чому ти, падлець, до мене не звернувся? Чому ти не розказав у комнезаможі, що в тебе, мовляв, так і так, отаке й отаке з жінкою?.. Та я б тому Карпенюку лій із голови витопив, я б із-під землі коней дістав... Хто в тебе перший помічник і порадник—чому комнезамож обминув, синові голову провалив?.. А того не знаєш, що ти, може, його підшви не вартий!..

До лікарні везти довелося сина. Для Стратієнчихи лікар уже був не потрібний...

Ця історія отруїла Шляховому день. До того ж з потайною огидою й жахом він пригадав, що цей самий Йона Карпенюк—член просвітянської ради...

— Невже він прийде сьогодні на збори?—думав Шляховий.—Невже насмілиться після того, як його вчинок із Стратієнком зробився відомим?..

Заля для вистав була прибрана рушниками й барвінком.

Зелені гірлянди його важко звисали із стелі, підлога чисто виметена—жодної лущайки, жодного недокурка.

Завіса піднята. На кону—стіл, укритий червоною матерією. Праворуч—великий портрет Шевченка.

Ще з ранку Шляховий бігав по селу—хотів дістати пристойного портрета когось із революційних вождів. Але крім портретів Шевченка (починаючи від листівок і кінчаючи великою іконописною олеографією) він нічого ніде не побачив. У «Просвіті» ж був єдиний невеличкий портрет Карла Лібкнехта та й то такий брудний, що виставляти його на показ було соромно.

— Що ж, буде й без вождя,—думав Шляховий, обводячи очима хазяїна всю залу.—А це дукам нашим сподобається,—спинив він погляда на Шевченкові, що теж був завітчаний вишиваними рушниками.—Нічого... «Поховайте та вставайте, кайдани порвіте, і вражою злою кров'ю волю окропіте»....—пригадалися чомусь слова із «Заповіту»...

Товариш Мед приїхав за годину до початку зборів. Заля ще була порожня, коли він увійшов, або вірніше, вкотився, бо був округлий і низенький, як качан. Маленькими свинячими оченятами швидко озирнув усе

навколо. Мовчки прокотився мимо Шляхового до сцени, понюхав там щось, наче щур, і з приємним здивуванням повернувся.

— Гм... гм... А ви може—позашкільник?

— Так, угадали,—відповів Шляховий.

— Ну, знаєте, чудесно; чудесно тут у вас, не чекав... Це дійсно гм... гм... прекрасно, з любов'ю, із знанням справи. І Шевченко, і рушники... Чудесно, чудесно... Нарід ще пам'ятає, хто він. Це безперечно. Нація—це... гм... гм... щось невмируще, величезне...

Качконогий і опецькуватий чоловічок із свинячими оченятами говорив швидко, майже скоромовкою, але надто неприродньо голосно, і в цьому проглядала колишня вчительська звичка.

Товариш Мед і справді був десь за вчителя. Але на волосному з'їзді рад було його обрано на члена виконкому. І от зробився Мед завволнаро-освіти.

Просвітяни сходились поволі. Була вже навіть думка про те, щоб перенести збори, але, зрештою, потрібний кворум зібрався.

Шляховий глянув на присутніх і внутрішньо знітився. Більше половини було вусатих, поважних «хазяїнів», Яружанських дуків.

Якось неприємно йокнуло серце.

— На відчит прийшли,—майнуло у Шляхового,—як воно, мовляв, без нас тут діло йде...

Із тієї хвилини темне, потайне передчуття вже не кидало Шляхового цілий вечір.

Було оголошено, що після зборів має відбутися виступ хору, і тому зала де-далі все більше наповнювалась цікавими.

Перед самим початком зборів із «учительської» вискочила червона, збентежена Віра Олександрівна. Підсліпуваті трахомні очі її швиденько і винувато бликали на всі боки. Слідком за нею із «учительської» повагом вийшов Гречуха. На обличчі в нього світилось задоволене почуття виконаного обов'язку. Обома руками він накручував свої чорні гострі вуса.

Швидко проходячи повз Шляхового, Віра Олександрівна встигла йому злісно, з невимовним призириством, прошипіти:

— Вітаю вас... із доносом... Не чекала від вас цього...

— Ага, це вона від Гречухи нагонку одержала,—догадався Шляховий.—Нічого, зносиш...

Віра Олександрівна сіла поруч із Медом. Вони, певно, були добре знайомі, бо почали якусь жваву розмову...

...Звіт про річну роботу Яружанської «Просвіти» від імени ради просвітянської робив Шляховий. Все йшло гаразд, але підчас обговорення, наприкінці виступив Спиридон Голуб.

Шляховий дуже здивувався, бо до цього часу в залі Спиридона не бачив. Можливо, що він прийшов зовсім недавно, може, навіть, і доповіді не слухав.

Але ще більш дивувало тепер Спиридонове обличчя. Воно було... ні, не принижене, це не приниженість—оця тонка, напівзахована посмішка,

сухі невмолимі губи, м'які, притамовані рухи... Це не Спиридон, це зовсім інша людина. Ще ніколи Шляховий його не бачив таким.

— Тутечки товариш позашкільник говорив про просвету,—почав він,—так от і я хочу сказати кілька слів, як ми, селянство, скажемо, понімаємо цю «процвету». Я сам член цієї «процвети», сам колись у драмгурткові іграв, і в раді був... Це тоді, коли справді можна було чогось по-вчитися тут. А що ж ми бачимо зараз? Що чуємо в цій «процветі»? Про Кару Марса? А позвольте вас спитати, чи справить мені плуга отой Марс?

Шелест похвали зашарудів зідханням по рядах присутніх. З кількох лавок почулись голоси:

— Правильно.

— А як же, Марс тобі все хазяйство справить!

— Верно, Голуб!

Спиридон ще більше, здавалось, скрутився, згорбився, ніби його зовсім немає тут, ніби слова ці йдуть не від його, а звідкілясь із стелі. Ще більш притишено, із присвистом, він продовжував:

— Та узагалі, я питаю, кому воно все це зараз потрібно? От, я чув, що позашкільник лекції читає про хліборобство, щоб урожай, значить, був більший... Верно, як ти до землі, так і вона до тебе. Але вп'ять, питаю, для кого ця земельна оброботка?

— На розв'орстку!—гукнув хтось із залі голосно, високим тенорком.

— От товариш крикнув нам,—продовжував Спиридон,—і я думаю, що це верно він крикнув. Кому єсть охота робити на когось. Ти будеш урожайність піднімати, а хтось у галіхве вихилатиметься—це не діло...

Раптом серед урочистої тиші, де бреніли притамованою зненавистю Спиридонові слова, як грім, ударив голос Гречухи:

— Слово! Мені слово!

І не чекаючи, коли йому дадуть те слово, Гречуха вже опинився на сцені. Все скоїлось в одну мить. Одіпхнутий Спиридон одступив кудись на бік, а перед слухачами вже метушилась Гречухова постать. Він бігав по сцені, стискував кулаки і слова вилітали йому з горла, як розпечені кулі.

— Гадюка! Кулак! Хіба такої йому «Просвіти»? До льоху його, канцура, на цеп залізний посадити треба, а не просвіщати! Якої йому «Просвіти», просвіта—для бідноти... Ось для кого «Просвіта»!..

Але Спиридон уже не чув цих слів. Непомітно, як злодій, він зник із залі.

Ділова частина скінчилась переобранням просвітянської ради. Цього року туди ввійшли незаможники і двоє комсомольців—Арсен Шумило і Лаврін Гармидер. Дуки не зробили навіть спроби виставити свого кандидата. Можливо, що вони були тероризовані жагучою промовою Гречухи, а може цьому були ще якісь інші причини.

Не встигла одійти ділова частина, не прохолонули ще оплески на честь нової ради, як на сцені вже вишикувався просвітянський хор. Вишивані рукава дівчачих сорочок, як гусячі крила, забілили серед червоних парубочьких поясів.

Хор завжди завдавав Шляховому чимало турбот. Річ у тому, що окремого просвітянського хору в Яругах не було. Хор цей співав і в церкві, і в «Просвіті». Тільки й того, що комсомольці участі в церковних співах не брали. Керував хором таранкуватий побожний швець Макуха.

Кілька разів ставив Шляховий питання: там або там. На це Макуха відповідав:

— Коли вибирати, то вибираю церкву. Як хочете. Ваша воля, а в церкві без хору не можна, благолепія того не буде, що нада у храмі...

Половина хористів теж заявила:

— Коли не будемо співати в церкві, то дома не пускатимуть і в «Просвіту».

Замінити Макуху не було ким, отже поки-що доводилось терпіти.

Шляховий стояв за лаштунками, коли на сцену пройшов товариш Мед. Щось пошепотівся з Макухою і вийшов наперед хору.

— А, промову хоче сказати,—подумав Шляховий.—Міг би, здається, умовитись про це спочатку з позашкільником.

Все притихло. Мед обсмикав свою куцу сорочку, голосно кахикнув і піднесено, з патосом, почав:

— «Ой, горе тій чайці, тій чайці небозі, що вивела діток при битій дорозі». Так співається, дорогі громадяне, в одній старій-старій українській пісні. Ви, мабуть, теж чули її, та не всі знають, що склав її славний гетьман Іван Мазепа. І не знаєте ви також, про кого співається в цій пісні...

Товариш Мед не промовляв, кожне слово його було—декламація. Він без потреби вимахував руками, ставав у позу, підкочував догори очі. Надхненням і патосом бренив його голос. Так, це була справжня артистична декламація.

— Громадяне, дорогі мої громадяне, в пісні цій говориться про нашу Україну. Справді бо, хіба не подібна вона до безталанної чайки, що вивела дітей при битій дорозі? Хіба не скубе її кожний, кому тільки не ліньки? Злії вороги татари скубли, московські царі скубли, і всі, всі знущались над українським...—товариш Мед кахикнув,—над українським пролетаріатом. Але все зніс наш бідний нарід—пролетаріят. І всю свою тугу він вилив у свої прекрасні українські пісні. В цих піснях надія на краще, в них жаль за далеким минулим, коли український нарід-пролетаріят був вільний.

— Молодець, кроє як!—почув Шляховий у себе над ухом чийсь захоплений шепіт. Глянув—Гречуха.—Зразу видно, що по освітній часті пішов чоловік. Недаром у волісполком вибрали. От кроє!..

Шляховий роздумливо похитав головою.

— Мені здається, товаришу Гречуха, що оцей Мед кроє не так, як треба...

— А як же треба? Правильно кроє.

— Мені здається, що це справжня, тільки трохи замаскована... петлюрівська промова...

— Що ти? Не обідав сьогодні, чи що! Петлюрівська?—жахнувся Гречуха.—Та ти знаєш, хто він?

— Хто?

— Завідуючий волосною освітою. Член волісполкому!

— Це ще не доказ. У наші часи...

Але Гречуха сіпонував за рукав і не дав Шляховому доказати.

— Слухай, слухай краще, що він каже. Дурниці плещеш! Член волісполкому...

А товариш Мед уже зовсім закотив свої оченята—замість них було видно тільки дві вузьенькі щілинки. Він уже не стояв на одному місці, він, як покотьольце, перекочувався перед хором з одного боку сцени на другий.

— Дорогі громадяне! Я певний, що ви поважаєте й любите свою пісню. Та інакше не може й бути. Вся історія бідного українського народу в його піснях. Ми—цей нарід, ми мусимо любити й шанувати свою рідну пісню. Пісня покаже нам кращу долю. З піснею легше боротися з нашими ворогами. Отже нехай живе українська пісня, хай вічно лунає вона серед нас, хай веде вона нас до ліпшої долі, хай гірко заплачуть від неї наші лихі вориженьки!.. Слава українській пісні! Слава великому українському народові... пролетаріатові...

Мед приклав руку до серця і з театральним уклоном рушив зі сцени. Макуха заметушився, хористи продирали кахиканням свої горлянки.

— Що він, справді, набалакав отут, цей... товариш Мед?—думав Шляховий.—Що він сказав про соціальне значення пісні? Аж нічогосінько! І що це за «нарід-пролетаріат»? Надійна покришка для гадючих думок. Тільки так це й можна зрозуміти. «Пролетаріатом», виходить, все можна прикрити... і не знайдеш потім. Для таких, як Гречуха, Медова промова здаватиметься найпролетарською, бо в ній двадцять разів повторено слово «пролетаріат». Гречуха зразу не сягне глибше за це. Він не помітить одразу ширми. І потім у нього занадто багато сліпої поваги до того, хто вище за нього. «Член волісполкому!»—і цим сказано все. Міцно поставлено крапку. За нею вже нічого нема і не повинно бути.

Думки Шляхового перебив спів Інтернаціоналу. Всі шумливо встали, поволаї, ніби виконуючи якийсь нудний обов'язок.

Шляховий глянув убік і побачив Меда. Він знову був у залі біля Віри Олександрівни. Обоє стояли близенько поруч. Мед удавав, що слухає гімна, а в самого на губах кривилась відворотна, зневажлива усмішка.

Шляховому зробилося раптом до болю образливо і гидко. Захотілось підійти до цього барилоподібного качкононого завволнаросвіти і смачно ласнути його по щоці. Крикнути б йому в його округлу пику, що він—боягуз, лакиза, що він, як злодій, ховається зі своїми гидкими думочками, боячись їх висловити одверто. Крикнути б йому, що він, Шляховий, відгадав його, розшифрував усього наскрізь, і ненавидить його не тільки як свого ворога, але й як підлабузника, як огидного лакизу, найгіршого виродка людської породи!

«Інтернаціонал» скінчили, вже знову Макуха замахав руками, і нова пісня шугнула зі сцени:

«Ой, летіла горлиця
Через сад,
Розпустила пір'ячко
На весь сад»...

Тоді Шляховий мовчки вийшов із залі.

На дворі нудилась туманна мокра ніч. Схлипувала під чобітьми багнюка. Світло зі шкільних вікон жовтими блисками відбивалось у калюжах. Вулиця була тиха й пустельна.

Ось уже незабаром і подвір'я Голубів. Завернув за ріг і... всім тулубом сіпонувся назад. Просто в вічі різонула, мов блискавка, вогняна стріла. І в ту ж мить гупнув постріл: ббум!..

(Далі буде)